

Een ridder als bestseller

Een onderzoek naar Heinsius' *Don Clarazel de Gontarnos*

Een ridder als bestseller

Een onderzoek naar Heinsius' *Don Clarazel de Gontarnos*

Michiel van Laarhoven
Weltevredenstraat 43
3531 XR Utrecht
Vroegmoderne Letterkunde
Augustus 2005
Lia van Gemert
INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	4
I. Inleiding	5
1.1 Don Clarazel de Gontarnos	5
1.2 Nicolaas Heinsius, auteur van Don Clarazel de Gontarnos	6
1.3 Gilbert Saulnier Du Verdier, auteur van Le Chevalier hypocondriaque	7
1.4 Miguel de Cervantes Saavedra, auteur van Don Quijote	7
II. Aspecten van <i>Don Clarazel</i>	12
2.1 Inhoud van Heinsius' Don Clarazel	12
2.2 Structuur	17
2.2.1 De eenheid van de roman	17
2.2.2 Liststructuur	18
2.2.3 Verhaalinbedding	19
2.2.4 De verteller	20
2.2.5 Personages	22
2.3 Maatschappij	25
2.3.1 Geloof, kerk en godsdienst	25
2.3.2 Bijgeloof: reuzen en draken	27
2.4 Humor	27
2.5 Liefde & Hartstochten	29
2.6 Lezen en boeken	32
2.6.1 Genoemde werken van laag allooi	32
2.6.2 Amadis van Gaule	35
III. Don Clarazel en de literatuur	37
3.1 Genre	37
3.2 Don Clarazel en het gevecht met Amadis	40
3.2 Don Clarazel als raadgever.	40
IV Tot besluit	42
Gebruikte literatuur	43
Lijst van illustraties	44

Volgens de regels van het boekje Nota Bene, bij menig student Nederlands bekend, is dit de juiste plaats om een woord van dank uit te spreken aan de mensen die van dienst zijn geweest bij het vervaardigen van de afstudeerscriptie.

Daarom wil ik dan ook van de gelegenheid gebruik maken en Lia van Gemert bedanken voor haar uitstekende, enthousiasmerende en niet aflatende begeleiding. Voorts mijn ouders, voor niet aflatende begeleiding in andere zaken. Mijn moeder hier in het bijzonder, alsook Gerda van der Wal die de scriptie kritisch hebben bekeken en geredigeerd. Bedanken wil ik ook Hiske van der Meulen, Andries de Voest, Annemarie Veenstra en Frank Mulder vanwege hun adviezen en beschikbaarheid in tijden van scriptienood. Het laatste woord van dank gaat naar Bjørn Koot voor zijn alomtegenwoordige aanwezigheid en vertrouwen.

I. Inleiding

1.1 Don Clarazel de Gontarnos

In de Utrechtse universiteitsbibliotheek, onder signatuur MOLTZER 6 F 14, is een boek te vinden over een dolende ridder, genaamd *Don Clarazel de Gontarnos*. Het betreft een druk uit 1697. De volledige titelbeschrijving van het werk luidt: *Don Clarazel de Gontarnos, ofte den buiten-spoorigen dolenden ridder. Belhelzende desselfs standvastige liefde voor de schoone Silviana. Syne dappere daden, wonderlycke avonturen en gevaarlycke gevechten tegens wreede reusen, verschrikkelijke monsters, bedriegelycke Tovenars en boos-aardige ridders: benefens de doortrapte fielteryen van Gandales, sijn Schild-knecht.*

De band bevat beide delen van *Don Clarazel*. Het werk is een aaneenschakeling van avonturen van de edelman Don Clarazel. Een herdruk van het werk verschijnt in 1712, die ook in de universiteitsbibliotheek te vinden is, met signatuur MOLTZER 6 F 7.

Het werk van de hand van Nicolaas Heinsius beslaat 952 pagina's en is voorzien van een voorwoord bij het eerste deel, inhoudsopgave en 16 kopergravures van de hand van Caspar Luyken. De titelpagina vermeldt eveneens dat het exemplaar uit 1697 is gedrukt door Nathaniel Holbeek en Johannes Broers te Amsterdam. De herdruk uit 1712 is gedrukt door Philip Verbeek, eveneens te Amsterdam.

Beide drukken worden ook genoemd in Buismans *Populaire prozaschrijvers*, onder de nummers 793 en 794. Buisman noteert van de versie uit 1697 vier "bezoekadressen": de Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden, de Bibliotheek van de Universiteit Utrecht en de Bibliotheek der Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Van de herdruk uit 1712 zou alleen een exemplaar zijn in de Koninklijke Bibliotheek van Den Haag, maar in Utrecht is echter ook een exemplaar aanwezig.

In de digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, die via het internet voor iedereen toegankelijk is, staat het volgende te lezen over *Don Clarazel de Gontarnos*.

Don Clarazel de Gontarnos, de tweede schelmenroman van Nic. Heinsius, 1697, met kopergravures van Caspar Luyken. De tweede titel luidt Den buyten-spoorigen Dolenden Ridder. Het was een bewerking van Le Chevalier Hypochondriaque van Du Verdier; geschreven te Kuilenburg. Navolging van Don Quichote.

Bij deze beschrijving van de roman duikt meteen een aantal vragen op: wie is Nicolaas Heinsius? Kunnen we meer te weten komen over de *Chevalier Hypochondriaque* en de auteur van deze roman, Du Verdier? Hoe zit het ook alweer met *Don Quichote* en zijn auteur, De Cervantes? En is *Don Clarazel* een schelmenroman?

Een andere vraag, waarop het antwoord op dit moment misschien veel bevredigender is: waar gaat de roman over? *Don Clarazel de Gontarnos* gaat - in kort bestek - over een

edelman. Deze man is verliefd op de schone Silviana. Zij weigert echter aan zijn liefde te beantwoorden. Don Clarazel trekt zich diep bedroefd terug in zijn kamer met zijn boeken over de ridder Amadis. Steeds depressiever wordend over de afwijzing van zijn Silviana, denkt hij - net als Amadis - grootse ridderdaden te moeten gaan verrichten om zijn geliefde te behagen. Om de daad bij het woord te voegen gaat hij op reis. Onderweg neemt hij een schildknaap in dienst, immers: een echte ridder heeft een schildknaap. Samen met de knecht, Gandales, beleeft hij allerlei avonturen, die in Clarazels ogen iets anders in elkaar steken dan ze daadwerkelijk zijn. Aan het einde van zijn lange, avontuurlijke tocht krijgt hij toch zijn Silviana. Het trotse meisje krijgt medelijden met de gewaande ridder, ze trouwen en leven nog lang en gelukkig.

1.2 Nicolaas Heinsius, auteur van Don Clarazel de Gontarnos

Nicolaas Heinsius leefde van 1656 tot 1718. Hij was de zoon van Nicolaes Heinsius Sr. en Margaretha Wullen. Te Winkel leert ons wat meer pikante details over dit huwelijk:

die [Margaretha Wullen] er in 1656, het jaar van zijne geboorte, op aandrang, wettig met zijn vader in het huwelijk verbonden te worden, waartoe deze wegens haar losbandig leven niet bereid was, maar waartoe hij toch na een lang proces door een gerechtelijk vonnis in 1665 gedwongen werd.

Heinsius jr. werd in 1677, wegens moord, verbannen uit de Nederlanden en leidde een zwervend leven. Ook over deze episode uit Heinsius' leven weet Te Winkel saillante details:

Dat aan de opvoeding van een zoon uit zulk een huwelijk veel moest ontbreken, spreekt van zelf, te meer daar zijn vader hem niet voor zijn zoon wilde houden. Toch slaagde hij er in, tot doctor in de medicijnen te promoveeren; maar daar hij en twee zijner vrienden op het eind van 1677 in beschonken toestand 's nachts op straat ruzie hadden gekregen met twee slagersknechts, van welke er toen één werd doodgestoken, was hij gedwongen te vluchten, waarna hij bij verstek tot verbanning werd veroordeeld.

In 1678 vertaalde hij - uit het Frans - *Le romant comique* van Scarron, onder de titel *De Kluchtige romant of de edelmoedige comedianten*. Tot 1687 was hij de lijfarts van Christina van Zweden en daarna van de Keurvorst van Brandenburg. Hij schreef hier enkele medische werken: *Over de Venusziekte* en *Over de Melk-cuur* (beide 1693).

In 1695 ging hij naar Kuilenburg. Hij schreef de eerste Nederlandse originele schelmenroman onder de titel *Den Vermakelijken Avanturier* (1695). Van Gorp noemt deze roman 'een uitschieter'. Het werk beleefde dan ook 11 herdrukken en werd vertaald in het Duits, Italiaans, Frans en Engels.

In Kuilenburg schreef hij bovendien zijn *Don Clarazel de Gontarnos* (1697). Ook publiceerde hij een aantal werken over de geneeskunde: *De Kwynende Venus* (1697), *Over 't Podagra* (1698), *Over 't Kwikzilver* (1704). In 1707 verzocht hij de Staten-Generaal, tevergeefs, om opheffing van zijn verbanning.

1.3 Gilbert Saulnier Du Verdier, auteur van *Le Chevalier hypocondriaque*

De roman *Le chevalier hypochondriaque* is geschreven door Gilbert Saulnier du Verdier, een Frans geschiedschrijver, die ook een aantal romans publiceerde. Als ik de *Chevalier* of *Du Verdier* als zoekopdracht ingeef bij de BNTL, krijg ik als resultaat *Don Clarazel de Gontarnos*. Het gaat hier dus inderdaad om een Nederlandse vertaling door Heinsius van de Franse *Chevalier* door Du Verdier. Informatie zoeken over de auteur van deze *Chevalier* is wat moeilijker.

Gilbert Saulnier du Verdier leefde van 1598 tot 1686. Hij schreef voornamelijk geschiedkundige werken als *Abbrégé de L'Histoire d' Espagne* (1674), *Abbrégé de L'Histoire des Turcs* (1653) en *Voyage de France* (1657). Daarnaast schreef hij ook romans; bijvoorbeeld *Roman des Dames* (1632). *Le Chevalier hypocondriaque* werd gepubliceerd in 1632. In Frankrijk zijn momenteel nog 8 exemplaren beschikbaar in verschillende bibliotheken. Alle exemplaren zijn gedrukt in 1632 bij Pierre Billaine te Parijs.

Le Chevalier hypocondriaque lijkt een keerpunt te zijn in het oeuvre van Du Verdier. Na het verschijnen van dit werk in 1632, schrijft hij geen romans meer. Tot die tijd is Du Verdier gespecialiseerd in het schrijven van “les Romans d'intrigues sentimentales et d'avantures chevaleresques”. Na publicatie van zijn *Chevalier* wendt hij zich tot feitelijkheden en realiteit. De *Chevalier* lijkt veel op *Don Quichot*. In beide gevallen draait het om een man, die ridderromans leest en de avonturen die daarin zijn opgenomen ook daadwerkelijk denkt te gaan beleven.

1.4 Miguel de Cervantes Saavedra, auteur van *Don Quijote*

Over Miguel de Cervantes Saavedra is veel literatuur te vinden. Het was dan ook niet makkelijk om uit alle biografieën die in de loop der jaren verschenen zijn, een kort overzicht te destilleren. Een beknopt overzicht van zijn leven vond ik in *The Cambridge Companion to Cervantes*.

Cervantes is geboren in Alcalá de Henares in 1547 en was de zoon van de chirurgijn Rodrigo Cervantes en Leonor de Cortinas. Er bestaat geen geboorteakte, maar men vermoedt dat hij geboren is op de dag van het feest van de heilige Michael, 29 september. Tot 1564 gaat Cervantes naar school op een Jezuietencollege.

Er is weinig bekend over Cervantes' eerste levensjaren, totdat zijn familie in 1566 naar Madrid verhuist en hij zijn eerste gedichten schrijft. In 1569 vertrekt hij naar Rome, waar hij in dienst treedt van kardinaal Giulio Acquaviva. In het jaar hierop neemt hij dienst in het leger en neemt hij deel aan de slag van Lepanto in 1571. Zijn linkerhand raakt hierbij verlamd. Hij blijft echter in dienst van het leger, wordt in 1576 gevangen genomen door piraten en voor losgeld vastgehouden in Algiers. In de jaren 1576-1579 doet hij vier vergeefse ontsnappingspogingen, totdat in 1580 het losgeld voor hem wordt betaald en hij naar Spanje kan terugkeren.

In Spanje begint Cervantes dan aan zijn belangrijkste werken. Tot 1585 publiceert hij twee toneelstukken (*El cerco de Numancia* en *Los tratos de Argel*, beide 1581) en een pastorale roman getiteld *Galatea* (1585). Met zijn toneelstukken heeft hij weinig succes

en hij is gedwongen een baan te accepteren als ambtenaar, belast met de bevoorrading van de Spaanse Armada. In 1590 dient hij een verzoek in om in de Nieuwe Wereld te werk te worden gesteld, echter zonder succes. Hij neemt een baan als belastinginnehmer en wordt in 1597 gevangengezet wegens valsheid in geschrifte. Gedurende deze jaren schreef Cervantes het verhaal van Zoraida en de gevangene, dat hij later opnam in het eerste deel van *Don Quijote*. Ook schrijft hij twee verhalen die later opgenomen worden in de bundel *Novelas Ejemplares*, te weten *Rinconete y Cortadillo* en *El celoso extremeño* (beide 1591).

In 1605 voltooit Cervantes dan het eerste deel van *Don Quijote*. Dat het boek een succes is, moge blijken uit het feit dat voor Cervantes een tweede deel kon publiceren, er al een tweede deel van de roman verscheen van de hand van Avellaneda. Cervantes is inmiddels een lekenbroeder geworden en wordt in 1613 een acoliet in de Franciscaner orde. In dat jaar publiceert hij ook zijn *Novelas Ejemplares*. In 1614 verschijnt van de hand van Cervantes een literaire allegorie in dichtvorm, genaamd *Viaje del Parnaso*. Een jaar later verschijnt zijn eigen versie van het tweede deel van *Don Quijote*. Hij legt zijn geloften af en wordt lid van de derde Franciscaner orde. Cervantes sterft op 22 april 1616 in Madrid. Zijn laatste werk, *Los trabajos de Persiles y Sigismunda: Historia septentrional* wordt in 1617 postuum uitgegeven.

Voordat de *Don Quijote* van Cervantes in het Nederlands wordt vertaald, verschijnt er al in 1607 een Spaanstalige uitgave in Brussel. Pas ongeveer vijftig jaar later, in 1653 verschijnt een vertaling in het Nederlands uit het Frans van de hoofdstukken XX, XIII-XXXV en XXVII-XXIX van de *Don Quijote*, tesamen met de novellen *Rinconete en Cortadillo*, *De kracht van het bloed (La fuerza de la sangre)* en *Mevrouw Cornelia (La señora Cornelia)*, door Hendryk J. Takama:

Vyf Nieuwicheen, Vyt die van d'Heer Michiel Servantes van Saveedra. Uyt het Frans verduyft door H.J.T. t'Amsterdam, By Gerrit van Goedesberg, Boekverkooper op 't Water, aan de Nieuwebrug, in de Delfse Bybel, 1653.

In 1657 verschijnt de eerste - volledige - Nederlandse vertaling van *Don Quijote* (eerste en tweede deel) van de hand van Lambert van den Bos, onder de titel:

Den Verstandigen Vroomen Ridder, Don Quichot de la Mancha. Geschreven door Miguel de Cervantes Saavedra. En nu uyt de Spaensche in onse Nederlantsche tale overgezet.

De vertaling beleeft 7 herdrukken (tot 1732). Prosper Arents geeft in zijn bibliografie *Cervantes in het Nederlands* het volgende overzicht van edities van de vertaling van Lambert van den Bos:

[1e dr.] Dordrecht, J. Savry, 1657.

[2e dr.] Amsterdam, A. van den Heuvel, 1669.

[3e dr.] Amsterdam, B. Boeckholt, 1669.

[Nieuwe titeldruk] Amsterdam, B. Boeckholt, 1670

3e dr. [= 4e dr..] Amsterdam, W. van Lamsvelt, J. van Lamsveld, en J. Hulk, 1696

5e dr. Amsterdam, W. de Coup, W. van Lamsveld, Ph. Verbeek, 1699

6e dr. Amsterdam, J. Graal, J. en W van Heekere, 1707.

6e dr. [Nieuwe titeldr.] Amsterdam, J. Rohan en P. Visser, 1707. (Klandestiene uitgave.)

7e dr. Amsterdam, P. Visser, 1732

[7e dr. op titelpag.? Nieuwe titelr.?] Amsterdam, S.J. Balde, 1732.

De eerste druk is in te zien in de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, de bibliotheek Arnhem en de Universiteitsbibliotheek van Leiden. Een exemplaar van de derde druk is te vinden in de Universiteitsbibliotheek Utrecht, onder signatuur ALV 152-4. Ik concludeer hieruit dat het werk in Nederlandse vertaling vanaf 1657 beschikbaar is geweest voor de lezer. Vanaf dat jaartal begint ook de Nederlandse receptiegeschiedenis van de roman. Deze is in de tweede helft van de zeventiende eeuw en de eerste helft van de achttiende eeuw aan verandering onderhevig. Peter Altena heeft hierover een overzichtelijk artikel geschreven.

In *De romanzieke juffer* van Pieter Bernagie, laat een van de personages zich uit over romans over 'Koningen, Helden, Vorstendommen en verheeven bedryven', die gelezen worden door zijn 'romanzieke', aanstaande schoondochter:

Ja die romans weeten wat! En waar toe kunnen ze toch dienen als om jonge zinnen,
Op hol te helpen, met al die Helden en Heldinnen?
De ervarenheid leerd ons dat, de Historie van Don Quischoot niet heel verdicht is. Tot myn kruys,
Vind ik hier van een voorbeeld, in myn eigen huis.
Wat doen die kleuters niet al, daar de Vaders niet van weeten?

Volgens Altena krijgt *Don Quichot* hier het karakter van een satirisch exempel, van de manier waarop romans de verbeelding zo kunnen voeden dat droom voor werkelijkheid wordt gehouden. Cervantes' *Don Quichot* werd aan het eind van de zeventiende eeuw beschouwd als hardhandige bespotting van de roman, eigenlijk als anti-roman bij uitstek. Zo redenerende zou ook *Don Clarazel* best een anti-roman kunnen zijn, ja zelfs een roman 'tegen de leesziekte'.

Voorts houdt Van Effen in 1712 *Don Quichot* voor 'een der beste boeken om den geest der jonge lieden te vermaaken en om met eenen hem oordeel aan te queecken.' Fictie is volgens Van Effen levensgevaarlijk. Het is bekoorlijk en zo in staat om de hartstocht van jonge lezers te wekken. Door het wonderbaarlijke van de romans wordt de verbeeldingskracht van de jonge lezers gestimuleerd. Daarom is *Don Quichot* volgens Van Effen voor veel jongeren een nuttig boek: het voedt de afkeer van fictie. In het werk valt een duidelijk voorbeeld te zien van een man die (geestes)ziek wordt door het consumeren van romans. *Don Quichot* wordt aan het begin van de achttiende eeuw steeds meer gezien als een onverdacht klassiek meesterwerk, volgens vaders en moeders een acceptabel boek. De klassieke status betaalde de roman met een eenzijdige, nogal burgerlijke lectuur: *Don Quichot* werd een roman tegen de roman.

Het verhaal wordt, in de eerste druk, voorafgegaan door een voorwoord van de uitgever Jacobus Savry. Hierin wordt Don Quichot gepresenteerd als zotte wijze of de wijze zot. Men kan dit verbinden met de *Lof der Zotheid* van Erasmus. Hierin heerst de zotheid en die geeft kracht aan iedereen die de wijsheid wil bereiken. Zodoende sluit de - in die tijd - nieuwe roman, *Don Quichot*, aan bij de humanistische traditie. Bovendien was Lambert van den Bos werkzaam in humanistisch georiënteerde onderwijskringen, hetgeen een

dergelijke visie op de roman alleen maar plausibeler maakt.

Terug naar de roman van Heinsius. Ook *Don Clarazel* kent een voorwoord (*Aan den lezer*). Dit voorwoord begint met een directe referentie aan de *Chevalier hypocondriaque* van Du Verdier. De verteller vindt dit werk zo alleraardigst dat hij zich erover verbaast dat het nog nooit in het Nederlands vertaald is. Maar wanneer de verteller bedenkt hoe grof en onsmakelijk deze roman verteld wordt, is hij verplicht zijn:

Verwondering te staken, en te gelijk met het voornemen van dezen Ridder zelve met een Nederlandsche kleeding op te schikken. (DC 1, dl.1, *Aan den Leezer*, p. 4)

Wanneer hij de *Chevalier* in een postkoets zit te lezen, vraagt een van zijn medepassagiers, wat hij wel niet van het boek denkt. De verteller antwoordt:

My dunkt, myn Heer, [...], dat het zeer vermakelijk zyn zou, indien wy niet een ander boek, in de zelve stoffe geschreven hadden, het welk door den *geestigen Miguel Cervantes de Savedra* in het Spaans eerst beschreven, *Don Quixote de la Mancha* (door zoo veele verscheide drukken en overzettingen de geheele wereld door bekend) genaamd was, waar van my den *Chevalier Hypochondriaque*, slegts een vermomde navolging scheen, vervuld met zoo veele grove onwaarheden en hand-tastelijke verdichtzelen, dat de boeken van *Amadis van Gaule*, met de welke hij zoo zeer spotte, daar niet eens by te pas komen. (DC dl.1, *Aan den lezer*, p.4-5)

De verteller twijfelt aan de originaliteit van de *Chevalier*: het lijkt allemaal wel erg veel op Cervantes' *Don Quijote*. De medepassagier betwist dit. Het kan wel zo zijn dat de *Don Quichot* in 1629 gedrukt is en de *Chevalier* in 1632, maar daarom hoeft de eerstgenoemde nog niet 'het recht van d'eerstgeboorte' te verkrijgen (DC dl.1, *Aan den Leezer*, p. 5). De medereiziger vertelt vervolgens dat de avonturen van Clarazel uit het manuscript van de heer *Polignac* afkomstig zijn. Polignac heeft namelijk het genoegen gehad ooit op een kasteel te verblijven op het moment dat Clarazel er ook was. Daar heeft hij van de ridder 'zoo veele vermakelijke buiten-sporigheden' gezien, dat hij besloot ze op te schrijven. Als Polignac nog meer van de 'zotheyd' van Clarazel te weten kon komen, zou hij het manuscript laten drukken. Polignac weet inderdaad nog meer gegevens te verzamelen. Wanneer hij echter van plan is zijn aantekeningen te laten publiceren, sterft hij (DC dl. 1, *Aan den Leezer*, p.5-6). Du Verdier, een huisvriend van Polignac, heeft het werk voltooid en in 1632 gepubliceerd, echter met 'zoodanige verwarring, en merkelijke onwaarheden'. Wanneer, zo raadt de passagier de verteller aan, men het originele manuscript zou lezen, zou men een hele andere indruk krijgen. De verteller is nu wel heel nieuwsgierig geworden en vraagt van zijn reisgezel het manuscript te leen. Volgens de verteller is het een jaar geleden dat hem de papieren zijn toegezonden. De lezer kan dan nu het resultaat zien van wat de verteller in het manuscript van Polignac heeft aangetroffen. Bovendien verzekert Polignac dat onderhavige geschiedenis waar gebeurd is, in tegenstelling tot de *Don Quichot*, dat slecht een verdichtsel is (DC dl.1, *Aan den Leezer*, p. 8-9). En in vergelijking met de roman van Cervantes doet de verteller nog een opmerkelijke uitspraak:

[...] zonder dat men hier in [in de *Don Clarazel*] iets vinden zal, het geene met *d'Avanturen van Don Quixote* eenige gelijkenis ofte overeenkomst heeft. Want deze werd als een Man voorgesteld, die alleen door het leezen van Ridder-boeken zot geworden is, daar onzen *Don Clarazel* zyn zotheyd aan de liefde (dewelke men meerder zied, een zoodanige uitwerking, als het bloote lezen

van eenige verdichte boeken, te veroorzaken) alleen schuldig is, zynde zyn reets kranke zinnen door het leezen van zoodanige boeken, alleen wat meerder verzwakt aan het hollen geholpen hebben. (DC dl.1, *Aan den Leezer* p. 10)

Wat in zijn roman staat, heeft geen enkele overeenkomst met de *Don Quijote*, want Don Quichot is door het lezen van ridderboeken zot geworden, terwijl Don Clarazel gek is geworden van de liefde, beweert de verteller. Hij trekt zijn vergelijking door en gaat verder met de schildknappen; Gandales in *Don Clarazel* en Sancho Panza in *Don Quijote*:

Zoo hebben hun Schild-Knechten ook de minste overeenkomst in *humeuren* niet; want hier ziet gy *Gandales* als een doortrapte field uitgeschilderd, daar gy in *Don Quixote Sancha Pança* met de kleuren van een onnoozelen en eenvoudigen bloed geverfd ziet; en indien *Don Quichote*, buiten de stoffe van liefde en Dolend Ridder-schap, een gezond oordeel in zyn reden bespeuren laat, zuld gy *Don Clarazel* hier in niet minder te achten oordeelen (DC dl. 1, *Aan den Leezer* p. 10).

Tot slot richt de verteller zich tot de lezer. Wanneer de lezer de *Don Quichot* van Cervantes heeft kunnen waarderen dan twijfelt de verteller er niet aan of de avonturen van Clarazel 'zullen de zelfde werking op uw' gemoed doen, het welk geschiedende, zal zig zeer wel van zyn moeite beloont achten' (DC dl. 1, *Aan den Leezer*, p.11).

In het voorwoord drukt de verteller een zwaar stempel op de tekst:

- De verteller bespreekt de roman van Du Verdier en komt tot de conclusie dat het een vermakelijk boek is, dat echter vol staat met grove onwaarheden; daarom wil hij het Franse werk in het Nederlands vertalen c.q. bewerken.
- De lezer komt te weten dat de inhoud van de *Chevalier* origineler is dan die van *Don Quichot*, althans in de ogen van de verteller.
- De verteller beweert verder dat de inhoud van de *Don Clarazel* afkomstig is uit een manuscript dat op waarheid berust.
- De verteller hoopt dat de lezer plezier zal hebben in het lezen van zijn roman.

De verteller rept dus met geen woord over het doel, of over zijn bedoeling met de roman. Toch wil ik in het nu volgende onderzoek gaan kijken of een bedoeling in de roman van Heinsius te ontdekken valt. Daartoe ga ik in het tweede hoofdstuk een vijftal aspecten onder de loep nemen. De aspecten die achtereenvolgens aan bod komen zijn structuur, maatschappij, humor, liefde en hartstochten en tenslotte lezen en boeken. Het zijn juist deze aspecten die tijdens het lezen van de roman het meest in het oog springen. Vervolgens ga ik in het derde hoofdstuk allereerst een aantal problemen die uit het tweede hoofdstuk naar voren komen nader bekijken waarna ik vervolgens zie of er een algemene conclusie te maken is.

II. Aspecten van *Don Clarazel*

Om de volgende analyse van bovengenoemde aspecten goed te kunnen volgen is het belangrijk dat men een goede indruk van het verhaal krijgt. Daarom geef ik eerst een wat uitgebreider verhaaloverzicht. Daarbij komen de inleidende hoofdstuktitels goed van pas. Ter verduidelijking van de hiernavolgende analyse geef ik ze hier. Enkele malen geven de titels net te weinig informatie. Daar heb ik commentaar bijgevoegd.

2.1 Inhoud van Heinsius' *Don Clarazel*

Don Clarazel, Eerste deel

- I. Hooft-stuk behelsende het Vaderland, afkomst, manieren, hoedanigheden en staat van onsen Dolenden Ridder, beneffens het begin van sijne liefde voor Silviana. 1.
- II. Don Clarazel besluit een Nacht-Musiek aan Silviana te brengen, 't welk door een vreemd toeval gestoord werd. Hy verlost Adamant, de Broeder van Siliviana, uyt de handen van eenige Gauwedieven. Sijn reede met Silviana, als ook sijn wanhoop, dewelke d'oorzaak van het verlies van sijn verstand was. 13
- III. Behelzende de sotte fantasijen van Don Clarazel, en hoe hy besloot, even als Amadis van Gaule, een Kluisenaer te gaan worden. Zijn vertrek met een schip, dat naar Marselje zeilde, en hoe hy zich inbeelde het eiland van den brandenden poel te zien, alwaar hy den Schipper dwingen wilde hem, aan land te zetten, om tegens de Reus Ardan van Canile te vegten, en de ridders Arban van Norgalen, en Angriote van Estravaux uit de gevankenis te verlossen: Zijn bloedig gevegt hier over met de Bootsgezellen, en zijn komst ter Marselje. 23
- IV. Wonderlijke bejegening van onzen Ridder in de Herberg van Marselje, met den broeder van den Waart. Hy versiet zich aldaar van een goed Paard, en kleeft zich in een diepe rouw. Zijn vertrek uit die Stad. 32
- V. Aankomst van Don Clarazel in de Stad Avignon, en zijn slegt onthaal aldaar van de jongens, en het gemeene Volk. Hoe hy des nachts op het Kasteel van een oud Edelman verblijft, van wien hy een geheele uytrusting van harnas krijgt, en tot Ridder geslagen werd. 43
- VI. Waar in d'aankomst van onzen nieuwen Ridder tot Lyons, en sijn ongelovelyke buitensporigheden aldaar verhaald werd. Sijn ontmoeting van een Advocaat, en den vermakelyken redenen, die hy met den selven had. 62
- VII. Hoe Don Clarazel Kluisenaar op den Gouden Berg wierd, en wat reeden de Kluisenaar, daar hy by kwam, met hem hield, aangaande zijn zotte inbeeldingen, en hoe hy wilde, datmen hem Droef-Schoon zou noemen op het voorbeeld van Amadis van Gaule, dewelke zich, Kluisenaar zijnde, de naam van Donker-Schoon gegeven had. 71

- VIII. Verhandelende het droevige leeven, het welk Don Clarazel op den Gouden Berg leide. Zijn reeden met den Kluisenaar, en hoe hy door een droom een nieuwe inbeelding in het hoofd krygende, zijn afscheyd van den Kluisenaar nam. Zijn ontmoeting met een doortrapte fielt van een Lakay, die hy voor zijn Schild-knegt aannam, en hoe hy zijn naam van Droef-Schoon, in die van Kwynenden Ridder veranderde. 85
- IX. Gandales half beslooten hebbende met de honderd Pistoletten, die hem Droef-Schoon mede gegeven had, weg te lopen, veranderd uit hoop van een beter buit, van voornemen, en stelt zulx tot een bekwamer gelegenheid uit en komt na vyf dagen met een goed paard, de geschilderde wapenen, de betoverde lantie, en een nieuw Kleed voor zig zelve wederom by zijn Heer. Droef-Schoon vertrekt uit het Klooster, en van de verschrikkelijke Bataille, die hy met eenige dronke Boeren, van de Herberg van zeker Dorp heeft. 108
- X. Wie dat de vrouw was, dewelke zig tegens Don Clarazel voor Urganda d'onbekende uitgaf. De reeden die Gandales met hem over deze toeval, en den Boeren-strijd hield, en hoe hy hem dien nacht op het Kasteel van de Graaf van Oran bragt. 133
- XI. Komste van den Kwynenden Ridder op het Kasteel van den Grave van Oran, en van de groote eer, mee dewelke hy aldaar ontfangen wierd, en hoe hy een Boeren-barbier voor Meester Elyseus nam. Komste van de schoone Elimarta, Koningin van het vrezelyk Eyland, dewelke onzen Ridder om hulp en bystand verzorgt, tegens het vrezelyk Monster-dier Furiaco, het welk haar geheele land verwoeste. 153
- XII. Hoe den Kwynenden Ridder met de Koninginne Elimarta, en het gantsche gezelschap uit het Kasteel van den Graaf van Oran, ofte den gewaanden Hartoog Armoran van Bourgogne, scheidde. Hun komst op het vrezelyk Eiland, alwaar onzen dapperen ridder tegens het verschrikkelyk Monster-dier Furiaco vegt, en het zelve ter dood brengd, en wat hem daar verders gebeurde. 174
- XIII. Hoe den gewaanden Hartoog Armorand van Bourgogne, wederom met alle de Heeren, die met hem gekomen waren, om den stryd van onzen Dolenden Ridder tegens het Monster-dier Furiaco te zien, naar zijn Kasteel keerde, latende hem gekwetst in het paleis van de Koninginne Elimarta, alwaar de Pastoor van Cuzery, die hy voor den Heiligen Nascian neemt, komt bezoeken, en naar vergeefs gepoogd te hebben om hem de Dolende Ridderschap uit het hoofd te praten, hem de vermakelyke geschiedenis en de liefde van Valerius en Angelica verhaald. 200
- XIV. Behelzende het vervolg van de geschiedenis en de liefde van Valerius en Angelica. 228

In kort bestek gaat de geschiedenis van Valerius en Angelica over twee geliefden, die door toedoen van de Baron d'Artigues in moeilijkheden komen. Na vele avonturen trouwen ze; met de baron loopt het slecht af.

- XV. Hoe dat Alquise en de jonkvrouwe Carmelle by Don Clarazel in het paleis van den Koninginne Elimarta komen, en hem nieuwe wapenen brengen, met bevel

van den waarzegger Alquif en Urganda d'onbekende, dat hy zyn naam van den Kwynenden Ridder, in die van den Ridder van 't Gedrocht wilde veranderen: in het paleis van den Koninginne Elimarta komen, en hem nieuwe wapenen brengen, met bevel van den waarzegger Alquif en Urganda d'onbekende, dat hy zyn naam van den Kwynenden Ridder, in die van den Ridder van 't Gedrocht wilde veranderen: Zyn vertrek uit het paleis van de Koninginne Elimarta, na het eiland van het Droevig Dal, en hoe hy onderweeg op de Saone een schuit ontmoete, waar van hy den Schipper voor den Zee-rover Ocurites nemende, denzelven het hoofd afslaan wilde. Zyn verschrikkelyk gevecht in het Eiland van het Droevig Dal, tegens de wreede Reuzen Dardanel, en zyne neve Kurdoran die hy overwind, en den Hertog Armorand van Bourgogne, en veele Ridders en jonkvrouwen, die aldaar gevangen waren, en verbrand zouden worden, van de dood verlost, en in vryheid steld. 269

- XVI. Van de vermakelyke reeden, die Gandales met den Ridder van 't gedrocht had; als ook van den uitnemende liefde, die de schoone Astralize, Marquise van Tavanés, voor hem gevoelde: haar openbaring en bekentenis van dezelve aan onze Ridder: zyn wygering van wederliefde voor haar, en zyn groote getrouwigheid voor de Princes Silviana, en andere niet-onaangename dingen meer. 312
- XVII. Vermakelyke avontuur van het betoverde Paleis van de glorie van Silviana, door de verliefde Astralize, Marquise van Tavanés, uitgevonden, om te gelyk haar liefdens-brand te blusschen, en zich over de versmadelyke wygering van de weder-min van den Ridder van t' Gedrocht te wreken: Hoe hy d'Avontuur van 't roode sweert gelukkig ten einde bracht, en het zelve door zyn uitstekende dapperheid en getrouwigheid voor de schone Princes Silviana, gewonnen hebbende, een van hare Pages, die zig den Jonk-Heer van den brandende Speer noemen liet, tot Ridder sloeg: zyn verschrikkelyk gevecht tegens twaalf Ridders, dewelke nevens enige Jonkvrouwen, de ingang van het betoverde Paleis bewaarden, dewelke hy overwind en in de gewaande kamer van de glorie van Silviana aankomt, alwaar hy aardig van de schone Astralize bedrogen werd. 338
- XVIII. Vervolg van d' Avontuur van het betoverde Paleys van de Glorie van Silviana, en het vermakelyke bedrog van de doortrapte Astralize: verschikkelijke gramschap en confusie van onzen Ridder hier over: Sijn vertrek uit het Kasteel van de verliefde Marquise van Tavanés, en de vermakelyke reeden van zyn Schildknecht Gandales, die hem verschikkelijke leugens doet geloven. 378
- XIX. Komst van onzen Ridder in een Herberg, en zyn verschrikkelyk gevecht aldaar, tegens eenige jonge Handwerks-luiden, door de schelmery van Gandales veroorzaakt.
- XX. Den Ridder van 't Gedrocht tot Toulon op d' Arroux komende, doet zich aldaar met Gandales by een Barbier verbinden, van dewelke hy een breedden houwdegen voor het Zwaard van Amadis van Gaule koopt; en de vermakelyke reeden die hy met hem houd. Onderweeg ziek werdende, ontmoet hem een

rosbaar, waarin een oude Dame met haar dogter zittende, hem haar huis aanbieden, in het welk by eenige wyl het bed houden moet. Zyn verschil met een jonge Doctor, die hy niet al te wel bejegend. Komst van een andere Doctor, dewelke zich voor den Lyf-Arts van den Koning van Apolonien uitgevende, hem gelukkig geneest. Zyn besluit om het heilzaam water van den Berg Artiferia te gaan drinken, en daar tegens de Brandende Reus te vechten. Hy verlost een Boer die Zout geslooken had, uit de handen van de Pachters, en het slegt onthaal dat deeze van hem ontfangen. 442

Don Clarazel, Tweede deel

- I. Vermakelyke reden van Gandales met onzen Ridder. Hun komst in een herberg, en van het krakeel tusschen den Waard en de Waardin, hetwelk door Gandales bygelegd werd, als ook het vermakelyk schelmstuk, dat hy dezen Waard speeld. Hun komst des avonds op een land-huis, door twee oude adelyke Juffers bewoond, van dewelke zy zeer sober onthaald en geestig bedrogen werden, waar doorze gedwongen zyn, dien nagt onder den blauwn hemel te camperen. 1
- II. Komst van den Ridder van 't Gedrogt aan een boeren-huis, waar van den boer hem zyn nood beklagd hebbende, hy hem beloofd recht te doen hebben: Zyn bloedig gevecht hier over tegens den Grave De La Tour, en tegens nog drie Edellieden van zyn bekenden. Onverwachte komst van den Grave van Oran en den Marquis d' Artigny op het Kasteel van den Grave De La Tour, waar door hy uit een merkelyk gevaar, dat hem dreigde, verlost werd. Zyn vriendschap met gedachte Grave, en de vermakelyke twist-redenen die hy met den Pater Gardiaan der Kapucynen heeft. 38
- III. Goddeloos schelmstuk van Gandales aan onzen Ridderbewezen. Zyn droevige mymeryen, en wanhoop over de wreedheid van de schoone Princes Silviana. De Grave De La Tour, die zich Dasion noemd, en voor den Soon van de Reus Balan uitgeefd, verhaald hem een verzierde geschiedenis van zyne liefde met de schoone Cephise, dewelke door haar suster, de toveresse Magaste, eenige jaren was betoverd geweest. 70
- IV. Komste van verscheide Heeren en Dames op het Kasteel van den Grave De La Tour, als ook van den Hartoog en Hartoginne van Nevers, dewelke Don Clarazel voor den Koning en Koninginne van Macedonien aanziet. Beproeving van de gevaarlijke avontuur van d'ontovering van Cephise, dewelke hy na een verschrikkelijk gevegt tegens eenige betoverde Ridderas, en een grouwzamen Beer, gelukkig ten einde brengt. 104
- V. Onverwachte komste van Meester Elyseus op het Kasteel van den Grave De La Tour, en de verschrikkelyke leugens die hy onzen Ridder van zyne onthoofding, en wederom levendig worden, gelooven doet: Zyn kwaad onthaal aan de schoone Cleandrine, Marquize d'Orbeil, en zyn belofte, die hy aan den Koning van Macedonien doet, van op de Bruiloft van zijn Dogter, d'infante Arismene, en op het Tournoy spel, dat den Koning dien dag aanstellen wilde, zoo ras hy genezen zyn zou, te verschynen. 140

- VI. Het voortreffelyk geschenk van een seer kostelyke Harnas-rusting, dewelke hem den Toveraar Mussabelin de Wyze, uit de naam van de Koningin van Macedonien komt brengen, met bevel van zig voortaan den Ridder met den Beer te laten noemen: Zyn verschrikkelyk gevegt tegens een spiegel, dewelke hy in meer dan honderd stukken slaat. Zyn vertrek met het betoverde schip van Mussabelin, na het Hof van den Koning van Macedonien, en van hetgeene hem daarin geschied. Zyn komste in het Koninkryk, en d'Hof-stad van den gewaande Koning Primaleon van Macedonien. 174
- VII. Rampspoedig ongeval aan een ledere broek en wammes van onzen Don, door d'onvoorzigtigheid van Gandales veroorzaakt, wiens al te groote gemeenzaamheid hem haast duur zou zyn te staan gekoomen. Zyn uitnemende behendigheit in het Tournoyen, waar door hy den prys van den eersten dag gewind, en wat hem met een vreemd Ridder, die mede van hem overwonnen wierd, gebeurde. 206
- VIII. Wie den vreemde Ridder was, dewelke den Ridder met den Beer het laatste overwonnen had, en hoe hy besluit hem als zyn gevangenen benefens zyn Schild-knecht, aan d'overschoone Princes Siliviana te zenden, waar door Gandales gelegentheid nemende om van hem te schyden, zyn paard, den kostelyken ring, die hy tot een prys van zyn overwinning in het Tournoyen gekregen had, benefens nog een andere, en 50. pistoletten aan geld met list van hem wist te krygen, en met zig te nemen: als ook, hoe hy den tweeden morgen door den Ridder met den Son, dewelke staande hield, dat zyn Meesteresse de Princes Silviana ver in schoonheid te boven ging, door een vuil bedrog overwonnen, en van het Hof van den Koning van Macedonien weg gevoerd werd. 247
- IX. Vertrek van den Ridder met den Beer van het Hof van den Koning van Macedonien met den Ridder met den Son. Hun ontmoeting van een Jonkvrouw, wiens Man door drie Reuzen gevangen weg gevoerd werd. Wie den Ridder met den Son, en door wiens bevel hy op dit Tournoy-spel verscheenen was, als ook de list van dewelke hy zig bediende, om den Ridder met den Beer af te steken. 282
- X. Komste van Ridder met den Beer in een boeren-herberg, alwaar hy een gauwedief vind, die hem des anderen daags door een aardige list zijn paard ontsteeld, en die hy daar op voor een Bedrieger van de Loosten noemd, daar men in Amadis van Gaule van leest. Zyn ontmoeting van den Bisschop van Angers, dewelke van eenige Ruiters begeleid werdende, hy voor een gevangen Hartoog aanziet, en hem in vryheid stellen wil. Hem ontmoet een ouden boer, dewelke een hond aan een strik voerende, hy gelooft een Toveraar te zyn, dewelke een Ridder, die hy in de gedaante van een hond verandert heeft, naar een wreed gevankenis sleept. Onverwagt geluk waar door hy niet alleen den die, die zijn paard gestolen had, in handen van 't gerecht ziet, maar ook het zelve tot zijn hoogste vreugde weder krygd. 311
- XI. Vermakelijke reden tusschen onzen Ridder en Brionel, en hoe hy een voerman, dewelke zijn Moeder, en eenige andere boeren-vrouwen op zijn wagen had, voor een boosaardige Reus nam, dewelke eenige Princessen

gevangen voerde. Zijn komst op het Kasteel van de Marquise van Orbeil, alwaar hem een slaapdrank by gebragt, en hy in een andere kamer gedragen zijnde, door deze verandering zig inbeelde in een betoverd Paleis te zijn, doende de verliefde Cleandrine hem gelooven dat zy de Toveresse Sardonie was. Vermakelijke reden van deze twee, door dewelke zy hem zoo aardig wist te belesen, dat hy hare gyle lust voldeed. 338

- XII. Den Malteschen Ridder de Crenan, door de vervolging van twee Algierse Zee-rovers na de Balearische Eilanden met zijn schip gejaagd zijnde, gaat de schoone Silviana aldaar bezoeken, aan dewelke hy de buiten-spoorigheden van Don Clarazel verhalende, zy daar door zodanig tot medelijden en liefde bewogen werd, dat zy besluit hem in persoon te gaan zoeken, waar toe de dood van haar Broeder Adamant haar wel haast een gunstige gelegenheid verschaft. Komste van den Marquis d'Orbeil op het Kasteel, alwaar de Marquise, zijn vrouw, Don Clarazel opgesloten hield, die hy in vrijheid steld, werdende hare trouwloosheid door een schielijke dood gestraft. 368
- XIII. Ridder met den Beer uit het betoverde Paleis van de Princesse Sardonie met meester Elyseus vertrokken zijnde, blijft dien nacht in een boeren-huis, en vindt den volgende morgen een Heer vermoord aan den weg leggen. Meester Elyseus, onder voorwending van Gandales aan het Hof van den koning van Macedonien te gaan zoeken, weet hem zijn paard en 50. goude pistoletten t'ontpraten, met dewelke hy van hem scheid, en zijn geluk gaat zoeken. Verschrikkelijk gevecht tusschen onzen Ridder en den Schout van Tours met eenige Gerichts-dienaars, dewelke hem voor den Moordenaar aanzierende, handen en voeten gebonden op een wagen smyten, en na den Marquis de Larray, Gouverneur van Tours, brengen, dewelke hem in vryheid steld, zeer minnelijk ontfangd en aan zyn Hof doet logeren. 389
- XIV. Vermakelyke redder tusschen Don Clarazel en den Marquis de Larray, Gouverneur van Tours, en hoe hy een Jonkvrouw, dewelke verbrand zou warden, van de dood verlost, nah y alvorens de Soldaten, die haar ter dood voerden, verslagen, en den reuse Brutifon overwonnen, en tot Christen gemaakt had. Zyn dapper gevegt in het Kasteel van de Toveresse Alfrane met eenige Soldaten, die het zelfde bewaarden, het welk hy veroverd hebbende, en Alfrana door wanhoop uit een venster gesprongen zynde, veele gevangene Dolende Ridders en Jonkvrouwen verlost. Zyn ongelukkige Avontuur met de betoverde Keizerinne Polinarde aldaar, en hoe hy den Baron de S. Maure volgde, dewelke den Grave van Orbec najoeg, om dat hy Leonide, zyn Bruid, ontvoerde. 414
- XV. Den Ridder met den Beer den Grave van Orbec achterhalende, vald hem, en nog zes van zyne goede vrienden met een ongehoorde dapperheid aan, dood, door een steek van zyne lancie, den Luitenant Fronzac, kwetst den Grave zelve en nog eenige andere deerlyk, en verlost Leonide uit hun handen, dewelke daar op den volgende dag met den Baron de S. Maure trouwd, op zeker Kasteel van den Gouverneur, a;waar hy een President van Grenoble, die hy voor den Aarts-Patriarch van Constantinopolen aanziet, dwingen wil, dat hy de okegtigheden volvoerd. Silviana met Joconda, haar Kamenier, voor

twee bespiedsters aangezien, werden gevangen voor den Gouverneur gebragt, alwaar Don Clarazel haar, en zy hem herkende, een onuitsprekelyke vreugde bewyzen, en hy daar door wederom tot zyn vorige verstand raakt. Hun vertrek van de Gouverneur naar Moulyns, Lions en Marseille, alwaar hy Gandales als slaaf op de galeien ontmoet. Hun vertrek van daar na hun Vaderland, alwaarze met groote pracht hun Bruiloft houden. 455

2.2 Structuur

Waarin een aantal in het oog springende structuurkenmerken worden behandeld. Nader te noemen: de eenheid van de roman, de liststructuur, verhaalinbedding, vertellersinterruptie en de optredende personages.

2.2.1 De eenheid van de roman

Zoals bovenstaande lijst laat zien, vertelt het verhaal zich aan de hand van de avonturen die Clarazel beleeft. De lezer wordt meegenomen op diens avontuurlijke reis, vandaar dat de roman zich gemakkelijk laat karakteriseren als een avonturenroman. Ik kom hier in hoofdstuk drie op terug, wanneer ik het genre van de roman onder de loep neem.

De indruk van eenheid van de roman wordt niet alleen bewerkstelligd door de opeenvolging van de avonturen.

Zo heeft ook de verteller een belangrijk aandeel. Hij haakt af en toe de onderlinge hoofdstukken aan elkaar, door aan het einde van het ene hoofdstuk vast een tipje van de sluier op te lichten over de lotgevallen van Clarazel in het volgende gedeelte. Dit werkt als een *cliffhanger*. De nieuwsgierigheid van de lezer wordt gewekt door bewoordingen in de trant van "gelijk in het volgende Hooft-stuk zal gezien worden." (DC dl. 1, p. 13)

Ook het optreden van dezelfde personages geeft eenheid aan de roman. Astralize, de markiezin van Tavanés, die verliefd is op Don Clarazel en door hem wordt afgewezen, neemt pas een paar hoofdstukken daarna wraak. In het tweede deel, tweede hoofdstuk wordt de komst van de Graaf van Oran en de Markies d'Artigny verklaard vanuit het avontuur met Astralize in hoofdstukken 17 en 18. Deze Astralize kan er geen rust in vinden dat Don Clarazel haar heeft afgewezen en heeft bovengenoemde edellieden erop uit gestuurd om Don Clarazel te gaan halen, teneinde zich met hem te vermaken.

Een ander voorbeeld van een terugkerend personage is Silviana. Zij is aan het begin van de roman het voorwerp van begeerte van Don Clarazel. In het laatste hoofdstuk duikt ze dan weer op.

Ook de barbier, die wordt gehaald om de wonden van Clarazel te verzorgen na het gevecht met het monster Furiaco (een verklede grote hond), treedt door het hele boek op.

Naast de terugkerende personages, zijn er ook personages die maar even voorkomen. Dit zijn personages die Clarazel tegenkomt wanneer hij van stad naar stad reist. Zo is er een boer, die hem voor duivel aanziet aangezien Don Clarazel met stront besmeurd is (DC dl. 1, hoofdstuk 7). In het tweede deel, hoofdstuk 2, ontmoet Clarazel een boer die ruzie heeft met zijn vrouw. De kluizenaar op de berg, komt slechts een keer

voor. (DC dl. 1, hoofdstuk 7 en 8) en ook de pastoor van Cuzery, die Clarazel het verhaal van Valerius en Angelica vertelt, komt alleen voor in de hoofdstukken 13 en 14. Ik kom in paragraaf 2.2.5 terug op de personages.

2.2.2 Liststructuur

De auteur poneert zich in het voorwoord als stuurder en bewerker van de tekst en neemt in feite de rol van verteller op zich. Dit blijkt ook in het verhaal door de beschouwende passages en opmerkingen. Echter, om het verhaaltechnisch zuiver te houden, zal ik bij de analyses de auteur steeds verteller noemen, om zijn positie in de tekst recht te doen.

De verteller brengt niet alleen door bovengenoemde aaneenschakeling van hoofdstukken een eenheid aan in de roman. Hij benut nog een ander middel met een zekere regelmaat: de list. Deze listen kenmerken een bepaald patroon. Het boek heeft dan ook een bepaalde liststructuur.

Een aantal keer neemt de verteller ons mee naar de personages die Don Clarazel willen bespotten. De listen die zij voor Don Clarazel uitzetten, verlopen via een bepaalde structuur. Uitgebreid wordt steeds verteld hoe zij een list voorbereiden, waarna Don Clarazel op de plek des onheils aankomt en de list zich voltrekt.

De listen beginnen in het eerste deel, hoofdstuk 5, met een vrij onschuldige variant. Clarazel komt aan op een kasteel, alwaar de kasteelheer hem tot ridder zal slaan. Alvorens de plechtigheid begint, neemt de lezer kennis van de dienaren van de kasteelheer, die zich op het koor van de kapel bevinden. Wanneer Clarazel door de kasteelheer tot ridder geslagen wordt, strooien de dienaren bloemen naar beneden, om Clarazel te doen geloven dat zijn ridderslag door God wordt goedgekeurd.

De hierop volgende list, laat zien dat het er ook wat minder onschuldig aan toe kan gaan. In hoofdstukken 11 en 12 bevindt Clarazel zich in het gezelschap van de Graaf van Oran. Deze wordt zogenaamd bedreigd door het monster Furiaco. Clarazel reist naar het eiland om de draak te verslaan. Tijdens het gevecht raakt Clarazel ernstig gewond. De lezer is er echter inmiddels al lang achtergekomen dat het monster Furiaco een uit de kluiten gewassen hond is. De Graaf van Oran heeft zijn dienaren opdracht gegeven het beest een kostuum aan te trekken dat is blijven liggen van een toneelvoorstelling. Bovendien zijn er adellijke figuren uitgenodigd om te komen kijken naar het gevecht.

In hoofdstuk 15 ziet de lezer eerst de voorbereiding op een list met een houten draak en een reus. De Graaf van Oran laat een houten draak maken en huurt een paar uit de kluiten gewassen boeren in om voor reuzen te spelen. Enkele hoofdstukken later kan de lezer de afwikkeling van de voorbereide list lezen, waar Don Clarazel de draak en de reuzen verslaat. Ook hier zijn adellijke figuren uitgenodigd, die zich komen vermaken. Don Clarazel wordt na het gevecht, wederom vreselijk verwond, verzorgd in het kasteel van de Graaf van Oran. Ondertussen bevindt Don Clarazel zich aan boord van een schip op de Saone, waar Clarazel het aan de stok krijgt met een paar stuurder die hij aanziet voor een paar apen.

In hoofdstuk 17 volgen we eerst de voorbereidingen van Markiezin Astralize. Zij is verbolgen omdat Clarazel haar heeft afgewezen. Ze besluit daarom een ingenieuze list voor te bereiden. Clarazel kan zijn geliefde Siliviana terugkrijgen door haar te bevrijden

uit een betoverd kasteel. Don Clarazel moet, in het kasteel aangekomen, zich begeven naar de kamer van de Glorie van Silviana. Daar, zo weet de lezer al lang, wacht de gesluierde Astralize. Clarazel, na twaalf ridders verslagen te hebben, komt in de kamer en ontdekt de gesluierde vrouw. Astralize onthult zich en de list voltrekt zich: Clarazel ziet in dat hij bedrogen is.

Ook in het tweede deel van *Don Clarazel* wordt steeds duidelijk verteld hoe iemand een list voor Clarazel uitzet.

De eerste list gaat om de bevrijding van Cephise, die door de toverkunsten van haar zuster Magaste zogenaamd gevangen wordt gehouden (DC dl. 2, hoofdstuk 3). Voor de komst van Clarazel, wordt de opzet van de list aan de lezer bekend gemaakt. De Graaf van Oran heeft een eiland, waarop een circusbeer Cephise bewaakt. De toegang van het eiland wordt gevormd door een haag, waar dienaren staan opgesteld. Deze dienaren moeten ervoor zorgen dat Clarazel een flink pak rammel krijgt. Clarazel arriveert later op de scene en de val klapt dicht. Ook hier zijn er weer adellijke toeschouwers uitgenodigd, om zich eens goed te vermaken.

In de laatste list van het boek, deel 2, hoofdstuk 6, verdrinkt Don Clarazel bijna. De edelman die hij aanziet voor de wijze tovenaer Mussabelin, draagt hem op plaats te nemen in de kajuit van een boot die onder water kan varen. Don Clarazel, in eerste instantie sceptisch, neemt plaats in de boot en omdat de boot volstroomt met water, denkt Clarazel werkelijk onder het wateroppervlak te varen. De lezer weet al lang dat de edelman een gat in de boot heeft gemaakt, waardoor hij, door het uitnemen van een stop, de kajuit van de boot onderwater kan zetten.

De listen vormen dus een flink aandeel van de roman. Bij de analyse van de listen vallen twee dingen op.

Ten eerste het structuur van de listen: de lezer verlaat de hoofdpersoon, om kennis te nemen van het uitzetten van de list. Daarna komt het perspectief weer te liggen bij de Clarazel, die er steeds weer voor zorgt dat de voorbereiding niet vergeefs is geweest. Dit principe doet denken aan de techniek van het *entrelacement*. Dit is een verteltechniek uit de Middeleeuwse ridderroman, waarbij verschillende verhaaldraden afwisselend gevolgd worden, in tegenstelling tot een lineaire verteltechniek. Beroemd, zo niet berucht, om deze verteltechniek zijn de verhalen uit de prozacyclus rondom de Arturepiek. In het tweede deel van Heinsius' werk staat een citaat dat deze techniek erg goed demonstreert. Na het gesprek met de geestelijken begint Clarazel te lezen in de boeken van Amadis die voor hem klaargelegd zijn door de graaf van Oran:

Sig wederom met meerder iver en lust, als te voor, aan het leesen [...] begaf, in welke bezigheid wy hem [Clarazel] laten zullen, om te gaan zien waar den Grave *De la Tour* met zyn gezelschap gebleven is. (DC dl. 2, p. 71)

Het wordt in bovenstaand citaat duidelijk dat we Don Clarazel even laten voor wat hij is, om kennis te nemen van het doen en laten van de Graaf De La Tour en de zijnen.

Ten tweede valt op dat de listen allemaal worden geënceneerd door de adel. Op dit punt kom ik terug wanneer ik de personages aan een nadere analyse onderwerp.

2.2.3 Verhaalinbedding

De techniek van het *entrelacement* wordt een aantal keer op grote schaal toegepast. Met name in de hoofdstukken 13 en 14 van het eerste deel. Hier wordt het relaas van de avonturen van Don Clarazel flink stilgezet door de pastoor van Cuzery. Clarazel is op dat moment aan het herstellen van het gevecht met het monster Furiaco. De pastoor komt Clarazel opzoeken en vertelt hem het verhaal van Valerius en Angelica. De lezer verlaat de zieke Clarazel om kennis te nemen van de lotgevallen van deze twee geliefden. De pastoor doet dit met een reden. Hij ziet in dat Clarazel ernstig ziek is en niet vatbaar voor enige vorm van redelijke conversatie. Don Clarazel houdt de pastoor eerst voor een personage uit de Amadis:

Ik ben, mijn Heer, geen Kluzenaar Nascian , [...] maar wel de Pastoor van het na-by gelegene Dorp Cusery, dewelke van uw beklagelijke krankzinnigheid en buiten-spoorigheden onderricht zynde, het mijn plicht geoordeeld heb, myn uiterste vlyt aan te wenden, om u verdwaalde zinnen wederom in het rechte spoor van een gezond oordeel en kennisse te brengen, en u bekend te maken, hoe dat zich den Heer van dit Kasteel, en die andere, dewelke gy hier gezien hebt, op een verfoeyelyke en aan een opregt Christen onbetamelijke wyze, zich het vermaak geven van u voor den zot te houden, doende u leugens gelooven, die niet alleen uw hersenen hoe langer hoe meer in het net der krankzinnigheid verwerren, maar daar ik vrees, datze noch t'eeniger tyd een sware rekenschap van geven zullen. (DC dl.1, p. 209)

De pastoor heeft gehoord van Clarazels krankzinnigheid en wil deze genezen. Hij wijst Clarazel erop dat de heer van het kasteel waar Clarazel op dat moment verblijft, erop uit is hem, tot eigen vermaak, belachelijk te maken. Omdat Clarazel echter totaal niet vatbaar is voor de uitleg van de pastoor, besluit deze hem een verhaal te vertellen over de liefde tussen Valerius en Angelica., die wordt tegengewerkt door de Baron d' Artigues. Evenals in de listen die voor Clarazel worden uitgezet, valt in dit verhaal de rol van de adel op. De pastoor van Cuzery probeert Clarazel enig verstand bij te brengen, door een verhaal te vertellen dat verdacht veel op Clarazels situatie lijkt. Ik kom hier later op terug.

Ook Silviana krijgt aan het eind van de roman een eigen verhaallijn. Wanneer Clarazel en zij elkaar weer ontmoeten in het laatste hoofdstuk van de roman, vertelt ze aan Clarazel haar wedervaren. Clarazel heeft eerder, deel 2, hoofdstuk 8, een door hem verslagen "ridder" naar Silviana gezonden. De ridder vertelt haar dat Clarazel beroemd is vanwege zijn gekte. Silviana krijgt en medelijden en besluit op zoek te gaan naar Clarazel. Ze steekt zich in mannenkleren en wordt uiteindelijk aangezien voor spion en opgepakt door dezelfde gouverneur waardoor Clarazel wordt gearresteerd in hoofdstuk 13 van het tweede deel.

Het belangrijkste verschil tussen het verhaal van de pastoor van Cuzery en dat van Silviana, is dat het relaas van Silviana gesteld is in de directe rede. Toch is hier hetzelfde aan de hand: ook bij het relaas van Silviana verlaat de lezer niet de plek waar het eigenlijke verhaal zich afspeelt, namelijk daar waar Silviana het verhaal vertelt. Door het gebruik van de directe rede wordt de lezer er juist op gewezen dat Silviana haar wedervaren aan Clarazel vertelt. Ook dit is een ingebed verhaal.

2.2.4 De verteller

De hierboven genoemde eenheid van de roman, de techniek van het *entrelacement* en de verhaalinbedding zouden niet kunnen bestaan zonder de aanwezigheid van een vertellende instantie. Deze verteller presenteert zich, zoals we zagen in hoofdstuk 1, al meteen in het voorwoord als opsteller van de roman. De verhalen die hij heeft opgeschreven zijn niet origineel. Hij neemt ze over uit een manuscript van een zekere Heer Polignac. Op basis van dit manuscript is eerder, door Du Verdier, de *Chevalier Hypochondriaque*, gefabriceerd. In de ogen van de verteller deugt dit werk echter allerminst en daarom schrijft hij om - op basis van het manuscript - een nieuwe Nederlandse *Chevalier*. De verteller is hier dus tegelijkertijd een vertaler en een bewerker.

De verteller blijft de lezer voortdurend aan het manuscript herinneren. De avonturen van Don Clarazel zijn overgenomen uit het manuscript van Polignac:

[...] ten minste heeft d' Heer Polignac met een groote NB. aan de kant van zyn Manuscript (want Du Verdier schryft niet een woord van deze Avontuur, even zoo weinig, als van meest alle d'andere, die in deeze waaragtige Historie staan) aangeteikend, om te tonen, dat hy een zeer naukeurig en net Chronologist was dat'er onder andere geregten [...] als of hy schreef, dat'er een schotel vol Potje-Beuling geweest was, dewyl geen kok in geheel Vrankryk de kennis heeft, van dit Ragout te bereiden, en daarom zou het my leugenachtig voorgekomen hebben, indien Monsr. de Polignac zulx geschreven had. (DC dl.1, p. 350)

Hier gaat het duidelijk om waarheid. De verteller verkiest het manuscript van Polignac boven de *Chevalier* van Du Verdier. Du Verdier zou minder volledig zijn dan het manuscript van Polignac. En nog een keer, toevallig weer over eten:

Wanneer ze dan een weinig van het geene gegeten hadden, dat de Boeren waard voorzette, en het geen myn manuscript verzekerde, dat een Fricase van knollen met witte kool was. (DC dl.1, p. 411)

Ook hierin blijft de verteller de lezer verzekeren van de echtheid van het manuscript. Clarazel en zijn knecht, Gandales, krijgen een maaltijd voorgezet, en mocht de lezer eraan twijfelen: het manuscript verzekert dat het een 'Fricase' is. Wat in het manuscript staat is de waarheid.

Verderop - in het tweede deel - roept de verteller de muze aan om hem te helpen en nu komt nadrukkelijk zijn rol als bewerker naar voren, die eigen talenten moet inzetten en invloed op de tekst heeft:

Ach! *Musen*, van wat welsprekendheid zal ik my bedienen, om de nakomelingen, en degeene, dewelke deze waarachtige geschiedenis lezen zullen, te doen gelooven het geene de pligt van een oprecht *Historie*-schrijver my dwingt, met een getrouwe pen ter neder te zetten? En in wat gevaar gaan ik myn goede naam niet stellen, wann'er [wanneer] ik beschryve het geen zig tusschen deze twee Helden, tot verwondering van alle de toezieners toedroeg: maar dewyl my geen ydele vrees kan beletten de waarheid te schryven, en een ieder recht te doen, zal ik zonder eenige de minste schroomhet geene daar van verhalen, het welke ik in myn *manuscript*, en in de naukeurige aantekeningen van den Heer *Polignac*, dewelke hy volgens d' *Informatien*, die hy tot *Nevers* zelve heeft wezen halen, opgesteld heeft, daar van geschreven vinde. (DC dl.2, p. 236)

De verteller is bang dat hij zijn goede naam te grabbel gooit, omdat dat wat hij op het

punt staat te beschrijven nogal ongeloofwaardig is. Maar omdat het nu eenmaal in het manuscript van Polignac staat, moet het wel de waarheid zijn. Er volgt dan ook een uitvoerige beschrijving van het ongeloofwaardige gevecht dat ‘De Ridder met den beer’, zoals Clarazel zich op dat moment noemt, met een groot aantal edelen heeft.

Het verschijnsel dat zich hier voordoet heet *manuscriptfictie*, en wordt ook wel mystificatie genoemd. Dit is het geven van foute of misleidende informatie over de ontstaansvoorwaarden (auteurschap, plaats, datum, omstandigheden) van een tekst. Een typisch procédé van mystificatie is het weergeven van gefingeerde, maar als historisch aangediende, bronnen. In het geval van het manuscript van Polignac is de bron een ooggetuigenverslag. Al in het eerder genoemde voorwoord staat de verhouding tussen *Don Quijote, Chevalier, Don Clarazel* en het manuscript van Polignac onder spanning. De verteller heeft de - in zijn ogen onfatsoenlijke - *Chevalier* van Du Verdier, niet klakkeloos vertaald. Hij is teruggekeerd naar de bron: het manuscript van Polignac, dat op waarheid berust. De talloze referenties in de *Clarazel* aan dat manuscript versterken dus het waarheidskarakter van het verhaal.

Een andere functie die de verteller heeft is die van aaneenschakelaar van de verhaaldelen. Zoals ik al heb aangetoond in de paragraaf over de eenheid van de roman, verwijst hij vaak aan het eind van het hoofdstuk naar de afloop van de verwickelingen in het daarop volgende hoofdstuk.

Ook is het de verteller die de personages introduceert. Die introductie gaat gepaard met een mening over die personages, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien.

2.2.5 Personages

Bij het bespreken van de eenheid van de roman, stipte ik al even aan dat het meerdere malen voorkomen van bepaalde personages de eenheid benadrukt. Hoogste tijd voor een nadere kennismaking met de belangrijkste personages uit de *Don Clarazel*. Ik bespreek eerst de drie hoofdpersonen: Clarazel, Gandales en Silviana. Vervolgens ga ik in op de overige groepen personages. Bij de bespreking van elk van de personages probeer ik de mening van de verteller over zijn personages te expliciteren.

Te beginnen bij de gewaande ridder zelf. Al op pagina 2 van de roman blijkt dat Don Clarazel een knappe man is. Vanwege zijn uiterlijk wordt hij door vele vrouwen bemind en bewonderd.

Hy was uitmuntend in volmaaktheden, en sijn aangesigt overtrof in schoonheyd dat van andere mannen. Sijn gestalte was volkomen; hy was behendigh en beleefd; sijn verstand was doordringend en ongemeen, en sijn ommegang d’aangenaamste des werelds [...]. (DC dl.1, p. 2)

Don Clarazel is zelfs zo geweldig ‘Soo dat een oneyndigh getal van schoone en voorname Juffers niets lievers wenste, als van hem bemindt te zijn’ (DC dl.1, p. 2). Ondanks deze aanbiedingen ‘liet hy sijn oogen op geene andere vallen, als op sekere jonge Juffer, *Silviana* genaamd, dewelke, hoewel sy van een volkomen schoonheid, nochtans veel trotser en ongevoeliger, als schoon was.’ (DC dl.1, p. 2).

Serroy maakt hierover een terechte opmerking in zijn vergelijking tussen de

Chevalier van Du Verdier en *Don Quichot* van Cervantes. Clarazel wordt in de *Chevalier* beschreven als iemand van wie ‘ses perfections furent rares, son visage n’estoit guerres moins agreable que celuy d’un ange, sa taille estoit belle, il estoit adroit et courtois, il avoit l’esprit excellent, et sa conversation estoit des plus agreables du monde.’ Deze Clarazel is al met al dus een aantrekkelijke, knappe man. Don Quichot, echter, ziet er heel anders uit:

In een plaatsje in La Mancha, [...], leefde niet lang geleden zo’n edelman met een lans in zijn wapenrek, een antiek leren schild, een magere knol en een hazenwind. Driekwart van de opbrengsten van het land werd opgeslokt door een dagelijkse stoofpot [...]. De rest ging op aan een zwartlakense kiel en een fluwelen broek met bijpassend schoeisel voor de feestdagen, en door de week hulde hij zich in zijn gewoonste goed van het fijnste laken. Onze ridder liep tegen de vijftig; hij was sterk van gestel, mager, schraal in zijn gezicht, een voorstander van heel vroeg opstaan en een geestdriftig jager.

Ook is Clarazel een vrome, dat wil zeggen gelovige, ridder. In zijn waandenkbeeld van het dolend ridderschap wil hij namelijk ook officieel tot ridder geslagen worden. Daarom brengt hij een nacht door in een kapel terwijl hij vurig bidt (DC dl.1, hoofdstuk 5). Over het personage Don Clarazel is, vanzelfsprekend, nog meer te zeggen, met name over zijn waandenkbeelden. Ik wil dat echter bespreken in de paragraaf over liefde en hartstocht. Voor nu geldt dat de verteller Don Clarazel presenteert als een man van goede komaf, voorzien van goede karaktereigenschappen.

Zoals elk zichzelf respecterend ridder betaamt, heeft ook Don Clarazel een schildknaap, Gandales. Dat hij niet veel goeds in de zin heeft, moge al blijken uit de titelbeschrijving, die melding maakt van zijn ‘doortrapte fielteryen’ (fielteryen: streken). Dit personage is eigenlijk een geval apart. De knecht van Clarazel probeert in alle mogelijke opzichten zijn voordeel te behalen uit zijn verwarde meester. Wanneer Clarazel hem wegstuurt om wat spullen te gaan halen, wil hij het geld dat Clarazel hem meegegeven heeft meteen verbrassen aan eten en drinken. Hij bedenkt zich echter en doet wat zijn meester hem in eerste instantie heeft opgedragen, hij maakt daarbij echter wel de toevoeging dat hij er wel met het geld vandoor kan gaan, echter hij besluit toch nog even te blijven met de hoop op een grotere buit (DC dl. 1, hoofdstuk 9). Meerdere malen brengt Gandales zijn meester in de problemen. Zijn pakgrage handen leiden meerdere keren tot een fikse afranseling van Don Clarazel door de omstanders. Gandales is niet alleen een inhalig type, maar ook een leugenaar: *die, volgens zyne gewooneheit alles loog wat hy zei [...]* (DC dl. 2, p. 211). Gandales wordt echter wel bestraft voor zijn daden. Aan het einde van de roman komt Clarazel (die weer genezen is van zijn kwaal), Gandales tegen. Deze is nu galeislaaf (DC dl. 2, hoofdstuk 15). De verteller presenteert Gandales in de roman als leugenachtig en inhalig. Deze slechte eigenschappen blijven niet ongestraft: Gandales eindigt als galeislaaf.

Silviana is de vrouw die door Clarazel zo hartstochtelijk wordt bemind. Haar afwijzing van de liefde van Clarazel wordt eigenlijk niet gemotiveerd, behalve dan dat ze nog trotser en hoogmoediger is, dan ze mooi is (DC dl.1, p. 2).

Zodoende blijft ze dan ook in eerste instantie een statisch object van verlangen voor Clarazel, onvermurwbaar voor zijn aanbiddingen. Silviana duikt dan pas weer op

wanneer, na het avontuur met de betovering van Cephize in hoofdstuk 4 van het tweede deel, Clarazel een van de overwonnen ridders naar Silviana zendt, als blijk van zijn heldendaden. Deze ridder vertelt Silviana (in het tweede deel, hoofdstuk 12) over Don Clarazel. Silviana krijgt op dat moment ('t'eenemaal van de buiten-sporigheid van *Don Clarazel* onkundig zynde', DC dl. 2, p.370) medelijden met haar bewonderaar.

De knaging haars gemoeds [...] hoe langer hoe meer vermeerderende, besloot zy *Darinde* haar Kamenier en vertrouwde vriendin met een brief, waarin zy hem bidden wilde by haar te komen, om een genadiger onthaal na dezen van haar te ontfangen (werpende de schuld van hare wreedheid en koelheid op haar Vader, dewelke drie maanden na zijn vertrek overleden was). (DC dl. 2, p. 371)

Wanneer op een nacht dan ook nog haar broer wordt vermoord door een bende rovers, besluit ze op zoek te gaan naar Clarazel. In het laatste hoofdstuk duikt ze dan weer op (zie de subparagraaf over verhaalinbedding), waar ze voor spionne wordt aangezien. Daar is Clarazel ook en wanneer hij haar ziet, krijgt hij zijn verstand terug. Een kamerheer vertelt Clarazel hoe Silviana in het paleis gekomen is, waarna ze elkaar ontmoeten:

De vreugde dewelke deze twee Gelieven betoonde, wanneerze malkanderen met meerdere vryheid en kennis als dien morgen omhelsden, is onuitsprekelijk, insonderheid die, dewelke d'overschoone *Silviana* gevoelde, wanneer zy uit alle reden van Don Clarazel bespeurde, dat hy wederom tot zyn volle verstand gekomen was, zonder het welke zy noyd een vrolijke uur op de wereld zou gehad hebben, door d'onuitsprekelijke knaging, dewelke zy in haar gewisse bespeurde, dewyl zy zig zelve d'eenigste oorzaak erkende, waar door hy het zelve verlooren had. (DC dl. 2, p. 479)

Silviana is blij Clarazel weer bij zijn volle verstand aan te treffen. Ze beseft zich maar al te goed dat zij de oorzaak is geweest van Clarazels gekte. Silviana vertelt vervolgens over haar wedervaren. Op een gegeven moment verblijft zij als man verkleed in een herberg. De jonge waardin maakt heimelijke avances en wanneer iedereen slaapt:

Het was omtrent de middernacht wanneer ik ontwakende, gewaar wierd dat my iemand kuste, en zyn hand op myn boezem bragt, en op zelfde tyd, door het licht van de Maan, dewelke door een venster helder in myn kamer scheen, gewaar werdende dat het myn Waardinne was, wierd ik zoodanig over hare stoutheid vergramd, en dat ik my hier door ontdekt zag, dat ik my niet onthouden kost haar enige vuist-slagen in het aangezich te geven, en haar eenige schandelyke namen, die my dochten dat met haar onkuissche en onbeschaamde aard best over een stemden, toe te werpen [...] (DC dl. 2, p.483)

Omdat Silviana zich in mannenkleden heeft gestoken (omdat het reizen voor een vrouw dan makkelijker gaat ???) wordt ze tijdens het verblijf in een herberg, door de waardin onzedelijk betast. Ze moet de vrouw zelfs van zich af slaan. Helemaal ongeschonden blijft Silviana dus niet. Om Clarazel te ontmoeten heeft ze een lange weg te gaan. Ze wordt zelfs gearresteerd (DC dl. 2, hoofdstuk 15). Uiteindelijk vertrekken de twee geliefden, waarna al snel een bruiloft volgt. De verteller presenteert Silviana in eerste instantie als mooie, maar trotse en hoogmoedige schone. Echter, aan het eind van de roman komt ze tot inkeer. Nadat ze zelf het nodige heeft meegemaakt, ziet ze in dat Clarazels gekte haar schuld is. De omslag die ze doormaakt van hoogmoedige naar

liefhebbende dame, is in haar voordeel.

Naast de twee hoofdpersonages en Silviana zijn er nog twee groepen van personages die ik hier wil bespreken. Dit zijn de adellijke figuren en het volk.

De adel heeft als belangrijkste protagonisten Astralize, de Graaf van Oran en de Markies d'Artigny. Deze lijken zich in eerste instantie te bekommeren over Don Clarazel, maar zij zijn er uiteindelijk slechts op uit zich met hem te vermaken. De bovengenoemde listen worden door hen dan ook zorgvuldig voorbereid en er wordt zelfs (adellijk) publiek uitgenodigd. Hier komt ook de functie van het *entrelacement* om de hoek kijken. Het heen en weer zappen tussen het wedervaren van Clarazel en de minutieuze beschrijving van de voorbereiding van de listen, krijgt betekenis. De verteller benadrukt hierdoor het gedrag van de adel. Dit gedrag vormt een scherp contrast met dat van Clarazel. Waar de laatste zich ondanks (of misschien juist dankzij) zijn waandenkebeelden steeds hoffelijk blijft gedragen, is de adel gemeen en doortrapt. Een expliciete uiting van dit principe is in de roman nergens te vinden, maar mijn interpretatie van de roman komt daarop neer dat de adel, door de verteller, met behulp van het technisch verschijnsel van het *entrelacement*, negatief wordt afgebeeld; zij lokt immers een zieke man in de val, met vermaak als doel.

De volgende groep personages die ik wil bespreken is het volk. Dat bereidt geen listen voor, zoals de adel dat doet. Vaker is het zo dat de verschijning van Clarazel in riddertentue hen ofwel angst inboezemt, ofwel aan het lachen maakt. Dit lijkt te getuigen van onwetendheid. Bij zijn intocht in Avignon in vol ridderornaat, wordt Clarazel uitgeoeld, omdat de bevolking eenvoudigweg nog nooit een dergelijk aangeklede figuur heeft gezien. Het volk heeft geen weet (meer) van het bestaan van ridders. De adel trekt echter een andere conclusie en weet dat zij meteen met een gek van doen heeft. Het lijkt alsof de boeren en de bevolking van de stad geen historisch besef hebben. Meestal besluiten ze het spel van Clarazel mee te spelen, zonder hem te veel schade te berokkenen. Hun functie is veel meer die van toeschouwer. Ik kan ook nauwelijks een mening van de verteller uit deze gegevens destilleren. Het volk lijkt de functie van *couleur locale* te hebben. De volkse personages die een naam dragen, of waarop door de verhaalde gebeurtenissen een accent komen te liggen (bijvoorbeeld Meester Elyseus en de barbier uit DC dl. 1, 12) handelen in opdracht van een adellijke meester.

Samenvattend: de roman van Heinsius heeft een eenheid, die veroorzaakt wordt door aaneenschakeling van de avonturen van Clarazel, aaneenschakeling van de verhaaldelen door de verteller en het al dan niet verspreid optreden van dezelfde personages. Bovendien krijgt het verhaal van Clarazel een eenheid door de liststructuur die meerdere malen in de roman gebruikt wordt. De techniek die hierbij gebruikt wordt is die van het *entrelacement*. Ook valt op dat het steeds de adel is die de listen voor Clarazel uitzet.

In de roman zijn enkele ingebedde vertellingen te vinden: het verhaal van Valerius en Angelica, dat door de pastoor van Cuzery wordt verteld, en het relaas van Silviana aan het eind van de roman.

De verteller heeft een groot aandeel in *Don Clarazel*. Hij is de aaneenschakelaar van de verhaaldelen als bewerker van het manuscript van Polignac. Bij een analyse van de personages blijkt dat de verteller vaak een mening heeft over de personages. In het geval van Clarazel, Gandales en Silviana wordt deze mening geëxpliciteerd. Bij de adel komt de mening naar voren met behulp van de techniek van het *entrelacement* en wordt

de mening van de verteller dus impliciet gegeven. De personages die (uiteindelijk) positief worden beoordeeld zijn Don Clarazel en Silviana. De personages die negatief worden beoordeeld zijn Gandales en de adel.

Een groep personages die ik hierboven bewust niet nog besproken heb, is de geestelijkheid, omdat bij het bespreken van deze groep enkele maatschappelijke kwesties komen bovendrijven. Daarom bespreek ik deze maatschappelijke kwesties in de volgende paragraaf.

2.3 Maatschappij

Waarin enkele belangrijke maatschappelijke factoren, die in Don Clarazel een rol spelen nader worden bekeken. Hieronder te verstaan: geloof, kerk en godsdienst en bijgeloof.

2.3.1 Geloof, kerk en godsdienst

De roman speelt zich af in religieus roerige tijden, dat blijkt uit onderstaand citaat:

Het was op deeze zelfde tijd dat de Hugenotten, ofte die van de Religie te zamen gerot, en een verbond gemaakt hebbende, zich niet alleen tegens de wreedheid der Roomschegezinden stelden, maar ook hun tegenpartyen aantreffende, dezelve zonder eenige genade onder de voet schooten [...] dat niemand het hert had een verre reize t'ondernemen. (DC dl. 1, p. 229)

De hugenoten in bovenstaand citaat zijn Franse, calvinistische vrijheidsstrijders, die zich organiseren in 1559. De verteller stelt dus dat verhaal zich omstreeks 1559 moet afspelen. De vraag is nu of er godsdienstige voorkeuren in de roman aanwezig zijn.

In eerste instantie valt op dat de rooms-katholieke godsdienst belachelijk wordt gemaakt. Zo doet een boer, wanneer hij Clarazel, besmeurd met koeienmest ziet, een hele menigte schietgebedjes, omdat hij de ridder voor de duivel houdt:

De Boer door de toetakeling van onzen Ridder verschrikt, en konnende, door de Koe-stront, die zijn tronie bedekte, en onkenbaar maakte, het geringste teken van geen menschen weezen aan hem zien, nemende hem voor een voornaam hoofd-Officier van de Duivels, begost zich te kruisen en te zegenen, en ziende dat verscheide Pater Nosters en Ave Mariaas deezen gewaanden Duivel niet deeden wijken, zou hy ten laatste van schrik versweeken zijn, indien hem Don Clarazel door een vriendelijke en Christelijke aanspraak niet verzekert, en zijn vrees benomen had. (DC dl.1, p. 72)

De boer gelooft duidelijk in het bestaan van duivels en meent dat enkel de hulp van Onze Lieve Heer en Maria hem voor het kwaad kunnen behoeden.

Niet alle rooms-katholieke personages zijn zo dom. De geestelijke met wie Clarazel het eerste in aanraking komt, is de kluizenaar in hoofdstukken 7 en 8 van het eerste deel. Wanneer Clarazel bij de, overigens anoniem blijvende, kluizenaar aankomt, ziet deze meteen dat de ridder een gek is. Hij probeert Clarazel het juiste verstand weer bij te brengen, echter Clarazel is voor geen rede vatbaar. Integendeel, zijn geloof in de wereld van Amadis van Gaule, wordt juist versterkt. Dat de kluizenaar anoniem blijft, heeft een

reden. Het gaat niet om het personage van de kluizenaar, maar om zijn functie: hij probeert Clarazel verstand bij te brengen.

De volgende geestelijke die het pad van Clarazel kruist is de pastoor van Cuzery (zie ook *verhaalbedding*). Ook deze probeert Clarazel in eerste instantie op andere gedachten te brengen. Wanneer zijn pogingen tevergeefs blijken, vertelt hij Clarazel het verhaal van Valerius en Angelica. Deze twee geliefden worden door de adel tegengewerkt, net als Clarazel. De pastoor van Cuzery probeert, net als de kluizenaar, Clarazel weer enige rede bij te brengen. En net als bij de kluizenaar is dit tevergeefs.

De twee katholieke geestelijken met wie Don Clarazel aan tafel zit in hoofdstuk 2 worden *Koor-Apen* genoemd. (DC dl. 2, p. 61). Met deze twee heeft Clarazel ook nog een interessante discussie. Wanneer hij de geestelijken aanspreekt op hun gedrag, merkt een van op:

Vergeeft ons, myn Heer [...] en wat de felle brands uws herten aangaat, die gy zegt voor sekere Princes te gevoelen, indien de selve in wreedheid alle de *tormenten* der *Tyrannen*, als gy zegt, over-trefd, ben ik verwonderd, dat gy die by de *fabuleuse* zotternyen van versierde *personagien*, daar zekere leugen-boeken gewag van maken, derfd vergelijkenen. (DC dl. 2 , p. 62)

Don Clarazel laat zich natuurlijk niet zomaar zeggen dat zijn idealen op verzinselen berusten, en hij denkt dat de geestelijke een loopje met hem neemt. Deze werpt echter tegen:

Myn Heer, [...] indien het geene gy voorbrengd eenige grond ofte reden had, souden wy het selve niet als belagelijk verwerpen: maar gelieft my u te zeggen dat gy vreezelijk raaskald; want die *Amadis van Gaule*, en die *Agésilan van Colchos*, daar gy van spreekt, zyn noyt in de wereld geweest, en evenwel brengt gy hun liefde als voor-beelden van d'uwe voor. (DC dl. 2, p. 63)

Nog steeds laat Don Clarazel het er niet bij zitten en slaat de Capucijner om de oren met een verwarrend verhaal over zijn belevenissen en personages uit de *Amadis*. De man is na afloop van het relaas uiterst verbaasd dat Clarazel 'tot een zoo hoogen trap buitensporig is', (DC dl. 2, p. 66) en hij antwoordt hem:

Is het mogelijk, myn heer, dat uw verstand zig zoodanig door het lezen van deze gruwelijke zotheden en beuzelingen verbysterd en verlooren heeft, dat'er geen middel meer is, om u uit deze eelenigge dwalingen te helpen? Ik bid u, om Gods wil, vervolgd hy, betracht dog dat dit vertellingtjens zyn, dewelke niet voor verstandige menschen, maar voor d'onnoosele kinderen gemaakt, en dat dese verderfelijke boeken die gy tot uw ongeluk gelesen heb, vol hand-tastelijke leugens en onmogelijkheden zyn: dat al die Princen en Ridders , die gy daar genoemd heb, niet als hersen-spoken zyn, die d'een of d'andere geest uitgevonden heeft, om dat hy niet bekwaam was, zyn verstand en pen tot zaken van meer nuttigheid en belang te besteeden: en dat gy, wat meer is, tegens het *Christelyk* geloof zondigd, wanneer gy alle dese zotheden, soo vast geloofd, alsof het *Articulen* van het geloof waren. (DC dl. 2, p. 66-65)

Beide partijen komen er niet uit en het rest de geestelijken niets dan te zuchten om het lot van Clarazel. De geestelijken geven Clarazel dus de goede raad niet te geloven in ridderromans. Ze bestempelen de romans als het werk van iemand met te weinig verstand. Clarazel, is echter voor geen enkele rede vatbaar en gaat na afloop van het

gesprek alleen nog maar meer lezen.

Terug naar de vraag aan het begin van de paragraaf: zijn er godsdienstige voorkeuren aan te wijzen in de roman? De enige protestanten die in het verhaal aanwezig zijn, zijn de hugenoten. Dit zijn plunders en reizigers dienen voor de bendes op hun hoede te zijn. Mijns inziens is het doel van de verteller hiermee de roman in een bepaald historisch perspectief te plaatsen: de lezer weet dan dat het om de roerige tijden van de zestiende eeuw gaat. Het is voor de lezer duidelijk dat de roman niet in een vaag ridderverleden speelt, maar in een concrete, aanwijsbare, situatie. Het katholieke geloof wordt door de verteller op twee manieren gepresenteerd. In eerste instantie wordt het geloof belachelijk gemaakt: boeren doen schietgebeden en monniken vreten en schransen. In tweede instantie zijn het de katholieken (dezelfde monniken, de kluizenaar en de pastoor) die Clarazels ziekte constateren en hem op andere gedachten proberen te brengen. De excessen van de katholieke godsdienst worden expliciet afgekeurd, maar dat wil in de ogen van de verteller niet zeggen dat hetatholicisme niet ook rechtschapen vertegenwoordigers heeft.

2.3.2 Bijgeloof: reuzen en draken

Via de angstig biddende boer in de vorige paragraaf maakten we al kennis met een fenomeen dat zich in de tekst regelmatig voordoet: bijgeloof. In *Don Clarazel* speelt het bijgeloof zich af op twee niveaus. Het eerste niveau speelt zich af onder het volk. Het duidelijkst komt dit naar voren bij de bovengenoemde boer die Clarazel aanziet voor duivel. Met een schietgebedje probeert hij de kwade machten af te wenden. Dit lijkt mij te ontstaan uit de excessen van de katholieke kerk, die het volk bang probeert te maken (zie vorige subparagraaf nummer).

Het tweede niveau bevindt zich direct aan het verhaaloppervlak. Meerdere malen wordt er een list voorbereid waar reuzen, monsters of draken bij betrokken zijn. Deze fantasiewezens bestaan alleen in het hoofd van Don Clarazel. Door de bovengenoemde liststructuur is het voor de lezer meestal meteen duidelijk dat het hier geen echte monsters betreft. Onderstaand citaat is het verslag van een dergelijke voorbereiding: de timmerlieden bouwen een draak van hout, vervolgens wordt beschreven hoe de het beeldhouwwerk wordt geverfd, duidelijk wordt dan ook dat voor de auteur draken niet echt bestaan:

[De Marquis d" Artigny laat ...] den Draak, die aan beide zyden vleugels van blik had, met alderlei bonte en gevlamde kleuren en streepen (gelyk men die gemeelyk verbeeld) schilderen (DC dl. 1, p. 288)

Clarazel gelooft - hoewel niet in alle situaties - wel in de wereld van het bovennatuurlijke:

[...]hoewel my bewust is, dat de kragt der Nigromantie ofte tovery, het begryp der mensen te boven gaat, gelijk wy van het betoverde Paleis van Apolidon, in het vaste Eyland, nogh veel zeldzamer dingen leezen, zoo kan ik evenwel niet gelooven, dat die Ridders van stroo waren [...]

en derhalve zou ik eer geloven dat het twaalf duyvels, of besworene Geesten geweest zijn (DC dl. 1, p. 403)

Maar de bijgelovigheid van Clarazel doet hem meerdere malen in de val lopen. Wanneer hij bijna verdrinkt in de zogenaamde onderzeeër van Mussabelin (DC dl. 2, p. 190-197) roept hij *Mussabelin den wyzen* en *Urganda d'Onbekende* aan. Weldra houdt het water in de boot op met stijgen. Dit komt door toedoen van de gewaande Mussabelin, die eerder een gat in de boot gemaakt heeft en daar simpelweg de stop weer in stopt. Clarazel denkt echter dat 'deze bystand en dit onverwacht geluk door niemand anders, als door de Tovenars, die hy om hulp geroepen had, te weeg gebracht was' (DC dl. 2, p. 197).

Dit bijgeloof is een duidelijke illustratie van Clarazels verdraaide wereldbeeld: Clarazel kiest de voor hem meest voor de hand liggende verklaring voor wat er gebeurt, de aangeroepen hogere machten zijn hem te hulp geschoten. Omdat de verteller de monsters, reuzen en draken zo duidelijk presenteert als een non-realiteit, weet de lezer dat het om fantasie gaat.

2.4 Humor

Waarin het komische aspect van de roman aan een nadere analyse wordt onderworpen.

Naast de serieuze zaken des geloofs valt er in het verhaal gelukkig ook een hoop te lachen. De humor in Heinsius' roman komt van drie kanten:

Ten eerste zijn de avonturen van Don Clarazel komisch. De dolende ridder met zijn vertekende wereldbeeld in een omgeving die daar niet (meer) op berekend is, veroorzaakt veel humoristische verwickelingen. In hoofdstuk 5 van het eerste deel komt Don Clarazel in vol ornaat - dat wil zeggen in ridderharnas- aan in Avignon. Hier wordt hij door de bevolking uitgejouwd en belachelijk gemaakt om zijn verschijning. De uitgebreide en goed voorbereide listen van de edelen zijn al humoristisch. Nog grappiger zijn de reacties van de onwetende Clarazel.

Bijvoorbeeld wanneer hij de jonkvrouw Cephize heeft "bevrijd" valt hij op zijn knieën voor de koningin van Macedonie en biedt haar zijn schat (Cephize) aan. De dame is echter door het gestuntel van Don Clarazel in het water gevallen en is daarom 'zoo nat voor haar gat, als een verdronke kat' (DC dl. 2, p. 138).

Ook de verteller maakt Don Clarazel af en toe belachelijk, in onderstaand citaat door een ironische toevoeging:

[...] ging hy met de roode mantel (op zijn dolende Ridders) [...] (DC dl. 1, p 168)

Ten tweede zijn er de nodige komische situatie rondom smerige aangelegenheden. Zo is er bijvoorbeeld de "originele" heilige spons van Amadis, waarmee Clarazel verzorgd wordt tijdens het gevecht met het monster Furiaco:

Dit gezegt hebbende, overgaf hy [de barbier] hem [Clarazel] een oude sponsie, daar hy op zijn scheer-winkel mede gewoon was de bebloede waffels van de boeren mede te wassen, wanneerze malkanderen nu en dan in de kroeg van het Dorp daar hy woonde, de herzenpannen met kannen, stoelen en andere bekwame meubelen geopend hadden, en daar hy weinig te voor, als hy zijn broek ontveterde, zijn excrementeuse achter-poort aan geveegt had. Don Clarazel [...] snoof de

reuk daar van dry ofte viermalen zoo sterk op , als hy kost, en gelovende inderdaad d'een of d'andere krachtige balzem te ruiken [...] (DC dl. 1, p. 183)

Ten derde drukt Heinsius zich zo nu en dan zeer creatief uit. Zijn veelvuldig gebruik van bijvoeglijke naamwoorden, heeft een komisch effect. Wel heel erg bont met adjectieven maakt hij het wanneer hij beschrijft hoe Gandales in een keuken vlees uit een tweetal hazen heeft gesneden en drie kippen heeft weggenomen:

[...] Rampsalige mutilatie der twee hasen, en de meer als droevige peregrinatie der drie hoenderen [...] (DC dl. 1, p. 420)

Hier doet de verteller voorkomen dat de hoenderen op een pelgrimsreis zijn gegaan. En later zelfs:

[...] het Apostropheren der twee hasen, en de vacante plaatsen der Geeclypseerde drie hoenderen [...] (DC dl. 1, p. 421)

Voor de (zeventiende-eeuwse) lezer van Don Clarazel zal het eerstgenoemde punt het belangrijkste zijn: bij het lezen van Don Clarazel stuit je als lezer immers als eerste op de avonturen die Clarazel beleeft. Deze vormen een komische aaneenschakeling en zorgen bovendien voor de sturing van het verhaal.

Humor wordt veroorzaakt door contrasten die iemand waarneemt of ervaart, in dit geval een lezer bij het lezen van een tekst. Het is dus een kwestie tussen tekst en lezer. Korsten heeft hierover een hoofdstuk opgenomen in zijn *Lessen in literatuur*. Hij ziet de stromingen van de barok en het classicisme in het licht van de noties vorm en affect. Met het woord 'vorm' bedoelt Korsten alle formele kenmerken van een literair werk. Het begrip 'affect' duidt volgens de auteur aan hoe vorm en inhoud een gevoelsmatige relatie uitlokken of mogelijk maken tussen tekst en lezer. Ook bespreekt Korsten de *Don Quijote* van Cervantes, vanuit het oogpunt van het begrippenpaar vorm en affect. Deze tekst is, volgens Korsten, barok door de manier waarop Cervantes het decorum aan zijn laars lapt. Hij neemt als hoofdpersoon een gek. Dat op zich maakt het werk nog niet barok, want de gek zou kunnen dienen als onderwerp van spot of leedvermaak. Een barokke lezer haalt naar boven dat Don Quijote als gek geen object van spot is, maar een figuur die de lezer ontroert. Het fascinerende karakter van dit personage en de ontroering die dit veroorzaakt geven aanleiding tot een verwickeling tussen lezer en hoofdpersoon. De vermeende ridderdaden die Don Quijote uithaalt zijn belachelijk en absurd, maar tegelijkertijd raakt de lezer erdoor geïntrigeerd en betrokken bij de held. De stijlfiguur van de paradox is daarom vaak genoemd als karakteristiek voor de barok, omdat het in de paradox gaat om de spanning tussen elementen die onverenigbaar lijken en tezelfdertijd werkzaam zijn.

In *Don Clarazel* is iets soortgelijks aan de hand: Clarazel is een personage dat in staat is de lezer te ontroeren. In het geval van Clarazel echter, wordt het personage wel degelijk het onderwerp van spot en leedvermaak. In de eerste paragraaf, het gedeelte over de liststructuur, heb ik aangetoond dat de adel Don Clarazel zich kostelijk met Clarazel weet te amuseren, door middel van uitgekiende listen.

Het verschil tussen Clarazel en Don Quichot is mijns inziens dat de eerste aan een

psychische stoornis lijdt en de tweede, zoals Korsten het noemt, inderdaad een gek is. Hoe deze psychische stoornis van Clarazel in elkaar steekt en zich manifesteert, bespreek ik in de volgende paragraaf.

2.5 Liefde & Hartstochten

Waarin het doen en laten van de titelheld van de roman wordt verklaard en de ziekte van deze wordt besproken.

Don Clarazel is, ondanks de vele aanbiedingen van ander vrouwelijk schoon, verliefd op Silviana. Al van het moment van de eerste ontmoeting, is hij onder de indruk van haar voorkomen.

Eens op een een tijd haar in seker geselschap aantreffende, vond hy soo kragtige en betoverende aanlockselen in haar over schoone wezen, dat het hem onmogelijk was, die vryheid van sijn hert anger te beschermen, dewelke hy tot nu toe met soo veel sorg bewaart had; soo dat alle sijne sinnen en gedachten alleen op dit vergoode voorwerp speeldende, hy van die tijd af ophield voor sigh, om alleen in haar te mogen leven. (DC dl. 1, p. 2)

Silviana, echter, wil niets van hem weten. Silviana is namelijk 'hoewel sy van een volkomen schoonheid, nochtans veel trotser en ongevoeliger, als schoon' (DC dl.1, p.2).

De liefde van Clarazel voor Silviana neemt gevaarlijke vormen aan: het wordt 'een kwaal' (DC 1, p. 3). Dit alles brengt Clarazel echter niet van de wijs, in zijn liefde voor de trotse jonkvrouw is hij standvastig. Zo zegt hij tegen zichzelf:

Ik moet mijn halsstarrigheyd dwingen, om haar met mijn Ziel te dienen waar ik kan. (DC dl.1, 12)

Silviana is namelijk de enige die Clarazels hart waardig is [p 6/7]

De verteller opent het tweede hoofdstuk van de roman dan ook met een overpeinzing over de getrouwe minnaar:

Nooit sterfd de liefde, hoe flauw deselve ook zijn mag, in het hert van een opregt minnaar, en hoe onbarmhertig en wreed hy ook gehandeld werd, beloofd hy sigh dich altijd eenighe prijs en belooning voor sijn getrouwe liefde en standvastigheyd. (DC dl. 1, p. 13-14)

De oprechte minnaar blijft, volgens de verteller, geloven in een beloning voor zijn trouwe liefde en standvastigheid.

Wanneer Silviana weigert in te gaan op de avances van Clarazel, wordt er zelfs een postillion d'amour gestuurd ('liefdens-gesand [...]minnenboode dl.1 p.8), die Clarazel een wijze raad geeft:

Weet, vervolgde hy, dat de verachting en de smaef van eene Schoone, het vuur in plaats van het uyt te blussen, in het hert van een Minaar veel heviger ontsteekt; en dat men geen beweeging van Gramschap in zijn gemoed voeden kan tegens die geene, die men gedwongen is aan te bidden; en dat wanneer men de pijl der liefde met geweld uyt de verliefde borst tracht te rucken, met deselve daar nog dieper in dringt. (DC dl.1, p. 11-12)

Don Clarazel doet nog een andere poging om haar voor zich te winnen, maar ook die is tevergeefs. Hij zingt een serenade voor Silviana:

Nogtans zijnde hem een middel in den sin gekomen, het welk in oude tijden de Minnaars seer veel plagten te gebruiken, dat is door het een of ander Klaagh-lied. (DC dl. 1, p. 14)

Bovendien redt hij de broer van Silviana uit de klauwen van een stel straatrovers. Maar zelfs dit doet Silviana's liefde voor Clarazel niet opbloeien. De afwijzingen van het meisje doen hem zoveel verdriet dat hij zich terugtrekt in zijn kamer, met zijn Amadisromans. Don Clarazel wordt steeds zieker en gekker. Hij meent zelf een dolend ridder te moeten worden en neemt zich voor op reis te gaan. Vanaf dat moment denkt Don Clarazel in de wereld van Amadis te verkeren. Zo ziet hij torens aan voor reuzen. Aangekomen bij een kluizenaar neemt zijn depressie alleen maar toe en hij wenst nu Droef-Schoon genoemd te worden:

De treurmoedigheid van Droef-Schoon van dag tot dag toenemende, wierden zijn sinnen nu ook kranker als in het begin; soo dat zijn reeden, die hy nu en dan met de Kluisenaar hield vol van d'uiteerste buiten-sporigheden waren. (DC dl.1, p. 85)

Het lijkt of er iets mis is met zijn beeld van de werkelijkheid. Zijn zintuigen ('sinnen' DC dl.1, p. 85) worden steeds 'krankter'. Hij slaat wartaal uit en hij beoordeelt wat hij ziet voortdurend verkeerd. Voor Clarazel is alles wat hij waarneemt 'Amadis' geworden.

Door deze ziekte, veroorzaakt door de onbeantwoorde liefde voor Silviana, kan Don Clarazel niet goed meer beoordelen wat nu fantasie en wat nu werkelijkheid is. De verteller noemt het zelfs 'dodelyk':

Don Clarazel, vorigen dag niet weinig door de Boeren-stryd vermoeid zijnde, sliep dien nacht reedelijk wel voor een man, die zoo dodelyk verliefd, in het hoofd verwond [...] (DC dl.1, p. 163)

Aan het begin van het tweede deel, legt de verteller nog eens uit wat er met Clarazel aan de hand is, en hij richt zich daarbij tot de lezer:

Die gene, dewelke het kragtige *venyn* der liefde noyd gezogen, nog des zelfs wonderbaarlijke werking nimmermeer beproefd hebben, zullen mogelijk de buiten-sporigheden van onzen Ridder voor verzonnen onwaarheden, en voor opgeraapte *fabulen* houden, alleen geschreven om den vrolijken lezer wat te vermaken: maar (houdende my voor het overige aan het geene, het welk ik reets hier-van in de voor-reeden van deze geschiedenis gezegd en betuigd heb) die geene dewelke met minder voor oordeel ingenomen zullen zyn, gelieven te betragten wat ons d'oude en nieuwe geschiedenissen niet seldzame voorbeelden van deze razende gemoeds-drift nagelaten hebben, en wat sotternyen die geene niet begaan souden, dewelke tot intoming van hun buiten-sporigheden

in dol en gekkenhuizen opgesloten zijn: ja wat ziedmen dagelijks niet voor dwaasheden van verliefde Minnaars verrigten, die zig seer verongelijkt houden soudens, indien men hen onder het getal der gekken stellen wilde, wiens daden, schoonze na de *Dolende Ridderschap* niet ruiken (want ieder gek heeft niet een en de selve genegtheit voor een en het selve ding) nogtans veel belacchelijker zyn wanneer men de selve met de waag-schaal van een gezond oordeel overweegd. (DC dl.2, p 1/ 2)

De verteller wijst de sceptische lezer op andere verhalen, oud en nieuw, waarin telkens voorbeelden van een razende gemoedsdrift worden gegeven. Er zijn zelfs mensen die door toedoen van de liefde in een gekkenhuis zijn opgesloten, om hun buitensporige emoties in te tomen. Men ziet dagelijks verliefde minnaars, die weliswaar niet een dolende ridder zijn, maar net zo goed vreemde dingen uithalen.

Nu maken we een uitstapje naar de zeventiende-eeuwse psychologie. In zijn onderzoek naar de manifestatie en uitbeelding van hartstochten in de zeventiende-eeuwse tragedie, beschrijft Jan Konst hoe, volgens de intelligentsia, de menselijke ziel werkt.

De menselijke ziel wordt verdeeld in een vegetatief deel (dat de lichamelijke functies van voeding, groei en voorplanting regelt), een sensitief deel (fantasie en hartstochten) en een rationeel deel (de rede en de wil).

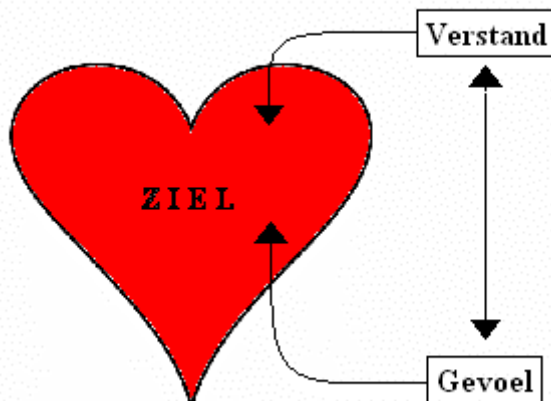
De ziel wordt door het sensitieve gedeelte en het rationele gedeelte geadviseerd. Het kan voor de ziel een probleem vormen welke van de twee raadgevers zij moet volgen. In de zeventiende eeuw van mening is dat in de rede de hoogste vorm van menselijk zijn besloten ligt, dient de rede dan ook de dienst uit te maken. Slechts dan is het mogelijk de wereld en haar ware betekenis te doorgronden. Het kan echter moeilijk zijn de hartstochten het zwijgen op te leggen. Wanneer dit niet lukt, zullen de hartstochten een slechte invloed hebben op de rede en deze tenslotte helemaal overvleugelen. Zo geven de hartstocht en de fantasie de ziel dus “slechte raad”.

De Dordtse arts Johan van Beverwijck geeft de medische details van de liefdesziekte weer in zijn *Schat der gezondheid* uit 1636. Hij noemt hierin de dwaze en malle liefde als vorm van melancholieke uitzinnigheid. Bij minnaars zijn fantasie en oordelend vermogen aangetast. Volgens Van Beverwijck wordt de malle en razende liefde voornamelijk veroorzaakt doordat men zich de beminde zeer sterk inbeeldt. Op zichzelf is er met de liefde niets mis, maar ze wordt gevaarlijk als ze haar grenzen overschrijdt. Er ontstaat dan een vreselijk verlangen naar de beminde en de minnaar verandert geheel van aard als hij die niet krijgen kan. Als symptomen ten gevolge van de ziekte noemt Van Beverwijck het afnemen van de eetlust, het niet meer vatbaar zijn voor de rede en het hardnekkige vasthouden aan zijn eigen idealen.

De rechtstreekse oorzaak is de hoeveelheid melancholieke vochten die de liefde in het lichaam doet groeien. Deze vochten beïnvloeden de hersenen.

Aan de hand van het personage van Clarazel zijn bovengenoemde medische en psychologische verschijnselen duidelijk te demonstreren. Hij is hartstochtelijk(!) verliefd op Silviana, zij wijst hem af en dat maakt Clarazel erg bedroefd. In deze depressieve toestand trekt hij zich in zijn kamer terug, met de boeken over Amadis als troost. Omdat zijn hartstochten op dat moment de overhand hebben, kan hij niet goed meer oordelen over fantasie en werkelijkheid. De ratio in zijn ziel wordt overstemd door zijn gevoel. De *Amadis*, waarmee hij zich zelf misschien wel wil troosten, vormen dan een

fantasiewereld, waarin Clarazel denkt te leven. Zich nogmaals zijn onbeantwoorde liefde voor Silviana realiserend, besluit hij grootse ridderdaden te gaan verrichten, teneinde haar voor zich te winnen. Dit brengt mij op de volgende vragen: waarom zijn het juist de boeken over Amadis die Clarazel zo het hoofd op hol brengen? En kunnen we een waarde-oordeel vellen over deze boeken?

2.6 Lezen en boeken

Waarin nader wordt gekeken naar de boeken die in Don Clarazel worden genoemd, met name de boeken rondom Amadis van Gaule.

2.6.1 Genoemde werken van laag allooi

In *Don Clarazel* worden ook andere boeken genoemd. Op het eerste gezicht lijkt het of dit terloops gebeurt. Maar preciezere analyse van de citaten, leert dat er meer achter steekt:

Maar Don Clarazel, die geen vermaak in zoodanige Expressien vond, zei hem [Gandales] met een misnoegd wezen, dat diergelyke uitdrukkingen tegens de ware en opregte styl van een goed Historie-Schryver t'eenemaal strydig waren, en dat die beeter zouden passen in het beschryven van *Clemant Marot*, of *Jan Tamboer*, behalve dat diergelyke spreek-wyzen zeer nadelig voor d'eer en ontzag waren [...] (DC dl. 1, p. 322)

Uit bovenstaand citaat valt op te maken dat hetgeen Gandales zegt, in de ogen van Clarazel niet erg fatsoenlijk is en zelfs nadelig zou kunnen uitpakken voor zijn eer. Wat hij zegt kan daarom beter worden opgenomen in het beschrijven van andere figuren als Clement Marot of Jan Tamboer. Bovendien wordt in dit citaat ook de historieschrijver te berde gebracht. Ik neem aan dat hier de verteller van de *Don Clarazel* wordt bedoeld. Er wordt hier dus (wederom) een onderscheid aangebracht tussen de 'echt gebeurde'

geschiedenis van Don Clarazel en de leugenachtigheid (al staat dat er niet expliciet) van de twee genoemde werken. Jan Tamboer en Clement Marot zijn afkomstig uit twee kluchtboeken, die vanaf het begin van de zestiende eeuw tot ver in de negentiende eeuw als colportage-lectuur versijnen. Het gaat hier om *De geest van Jan Tamboer* en *Het Leeven en bedryf van Clement Marot*. Jan Tamboer is het pseudoniem van *Jan Pietersz. Meerhuysen*, die leefde van 1618-'67. Hij was een toneelspeler te Amsterdam, vriend van Isaac Vos en van Jan Vos. Hij was kunstkoper en tamboer bij de schutters; kwam soms dronken op het toneel en stierf berooid, maar was als acteur erg gewild. Meer dan door zijn gedichten bleef hij bekend door een bundel anekdoten: *De Geest van Jan Tamboer*, 1656; dwaasheden uit Westfalen, Drente, Kampen. Als toneelspeler trad hij in de komische rollen op: Robbeknol in de *Spaanschen Brabander*, Rijkert in *Warenar*, Hopman Roemer in *Het Moortje*.

Het leven en bedrijf van Clément Marot bevat ca. 75 kluchten waarvan de bron onbekend is. Volgens de titelpagina van de editie 1655 is dit kluchtboek door Jan Soet uit het Frans vertaald, maar een Frans origineel is tot op heden niet gevonden.

Het kluchtboek De Geest van Jan Tamboer (druk uit 1725)

In dezelfde context als het eerste citaat wordt in het tweede deel nog een ander boek genoemd. Weer is het Gandales, ‘die voor eenige eer-tytels vreesde, daar men in *d’Amities, amours & Amourettes van Monsieur Pays* het minste niet van leest [...]’ (DC dl. 2, p. 260).

Uit de context lijkt het hier niet te gaan om de meest zedekundige werken. De ‘eer-tytels’ zijn ironisch bedoeld, en het commentaar van Don Clarazel, in het eerste citaat, wijst erop dat de taal die Gandales op dat moment bezigt, niet heel erg netjes is. De verteller voegt daarbij de titel van het boek. De lezer zou zo kunnen concluderen dat het boek van Monsieur Pays een onfatsoenlijk boek is. In dit en het eerdere citaat geeft de verteller dus zijn mening over de contemporaine, populaire, literatuur en deze is niet positief.

Andere werken die genoemd worden, hebben vaak wel een zuiver humoristische context. Bijvoorbeeld een thesaurus, die goed van pas kan komen bij scheldkanonnades:

[...] en ieder die daar nog een spreuk ofte twee by voegden, zoo goed, als hy in zyn *Thesaurus*

Bestialitatis vinden kost [...] (DC dl. 2, p. 417)

Ook noemt Gandales een paar klassiekers. Zo is *Floris en Blancefloor* bekend bij hem, hij kent het werk zelfs uit het hoofd (DC, dl. 1 p. 393), evenals de historie van de vier heemskinderen:

[...]kwam hy op een paard, dat veel grooter was, als daar *de vier Heemskinderen* noemd, opzaten [...] (DC dl. 1, p. 396)

De verteller herinnert de lezer ook nog aan een ander werk van Heinsius:

De voerlui, waar van eenige zich vergenoegden [...] het met hun sweepen [...] te slaan, en hem nog netter Capriolen en sprongen, als den Dansmeester van den Vermakelyken Avanturier, te doen maken [...]. (DC dl.1, p. 431)

Dit citaat riekt zelfs naar reclame voor zijn eigen boek. De nieuwsgierigheid van de lezer naar de capriolen van de dansmeester wordt geprikkeld, wat een aanzet zou kunnen zijn tot de aanschaf van *Den vermakelyken Avanturier*.

Aan het begin van deze paragraaf heb ik al enige aandacht besteed aan de mening van de verteller over boeken. Deze mening blijft niet impliciet. Aan het begin van het tweede deel worden, zagezegd, de zaken nogmaals kort en bondig samengevat. Hieruit blijkt dat de auteur wel zeker een expliciete mening heeft over 'leugenachtige' boeken:

Dat verders het vlytig leezen van een stoffe, voor de welke wy een sonderlijke nyging hebben en door het welke wy een sonderlijke nyging hebben, en door het welke onze geest een uitnemende geneugte schept, bekwaam is een kragtige indrukking in ons gemoed te doen, zien wy aan die gene, dewelke door het leezen van die heiloose boeken, die van *d' Alchymie* ofte van het goud maken handelen, zoo verre komen datze hun laatste penning in de rook doen opvliegen, en na tien en meer jaren uitgestane bittere armoede en ellende, nog niet te wys zyn vouden, indien iemand hen uit medelijden een aanmerkelijk geschenk deed, om het op die selfde wyze te verkwisten, en door te brengen, waarlijk een buiten sporigheid, grooter als die van *Don Clarazel*, om dat deze de zelve niet deed als na dat de liefde hem van zyn zinnen beroofd had, en geene deze sotheid begaan, terwijl het ligt van hun zinnen, nog niet t' eenemaal verduistert is. (DC dl. 2, p. 2/3)

De verteller vergelijkt de ziekte van Clarazel met de mensen die hun hele fortuin spenderen aan het maken van goud, waarvoor ze een beschrijving hebben gevonden in een obscuur boek over de alchemie. De boeken die hierover verschenen zijn, zijn zelfs 'heiloose'. Het is zelfs veel erger: het verstand van Don Clarazel is bezoedeld door zijn hevige liefde voor Silviana. Het verstand van de goudmakers functioneert naar alle waarschijnlijkheid nog prima.

Heinsius geeft vervolgens twee voorbeelden uit zijn kennissenkring van mensen die zich op zijn minst vreemd gedragen na het lezen van een boek. Zo heeft er een onder invloed van "een heete koorts, dewelke hem ylhoofdig maakte" (DC dl. 2, p. 3)

waandenkbeelden over een vermeende verrader. De zieke verwacht echter de realiteit met

de fictie in een boek dat hij eerder gelezen heeft.

Heinsius' andere geval betreft twee schoolvrienden die een discussie over de *Amadis* voerden, die zo uit de hand liep dat de strijd met zwaard en schild beslecht diende te worden.

De auteur concludeert nu voor de lezer, een parallel trekkend:

Indien na het lezen van dese boeken [namelijk die van *Amadis*] een zoodanige sotheid kan uitwerken op de gemoederen van die geen, dewelke reets oud genoeg waren om d'onmogelykheid der toevallen en geschiedenissen, dewelke in dese verderffelyke boeken verhaald werden, handtastelyk te begrypen, hoe veel te meer is zulx van onzen Ridder te gelooven, dewelke door de hevige liefde voor de schoone *Silviana* zyn zinnen allengskens, en terwyl hy met het lezen van dese boeken (in dewelke hem zyn aangroeyende dwaasheid een uitstekend vermaak deed vinden) besig was, verliesende, het geene navolgde en in het werk stelde, het geen hem zyn sotheid voor waaragtig deed aannemen, zynde niets gewoonlijkers, van ons menschen, als veel van het geen te spreken, en het selve uit te voeren, het welk een aangenaam, krachtig en niet onmogelyk denkbeeld in onze door een dwaas en voor-oordeel ingenome gemoed geprent heeft [...]. (DC dl. 2, p.4)

Wanneer zelfs twee volwassen mensen gek worden door het lezen van de - verderfelijke - *Amadis*-verhalen, hoe begrijpelijk is dan het lot van Clarazel. Aangetast door zijn liefde voor *Silviana*, neemt hij zijn gekte voor waar aan. Bovendien is dit iets heel menselijks: men is er snel toe geneigd te handelen naar hetgeen ons door een dwaas gemoed is ingeprent.

De verteller lijkt zich ervan bewust dat zijn roman verkeert in een netwerk van teksten. De teksten die hij noemt beoordeeld hij negatief, hetzij impliciet, hetzij expliciet. De tekst die het belangrijkste is in dit netwerk en daarmee de grootste en belangrijkste intertekst vormt is de *Amadis van Gaule*. Hoogste tijd om deze *Amadis*, over wie zo negatief gesproken wordt, eens nader te onderzoeken.

2.6.2 *Amadis van Gaule*

In *Lessen in literatuur*, stelt Korsten dat intertekstualiteit inhoudt dat een tekst altijd verkeert in een netwerk van teksten. In *Don Clarazel* worden, zoals hierboven gezien, een aantal teksten met naam en toenaam genoemd. De teksten waar echter het meest aan gerefereerd wordt, ja die voor het verhaal zelfs onmisbaar zijn, zijn de teksten over *Amadis van Gaule*. In Heinsius' werk kunnen personages zelfs spreken in een *Amadische* stijl:

[...] en God moet my geen deugd doen, vervolgde den Spot-vogel met een *Amadische* stijl [...]
(DC dl. 1, p. 51)

De verhalen uit deze romancyclus vormen het fantasievolle wereldbeeld van Don Clarazel.

De *Amadis van Gaule* is een omvangrijke cyclus van prozaromans. De

Nederlandse vertaling omvat 21 delen. Het is een verhaal over volmaakte ridders, die streven naar trouw zijn in de liefde en galant zijn in de oorlog en de lezer een spiegel van moed en hoffelijkheid voorhouden. In *Don Clarazel* wordt aldoor gerefereerd aan deze roman, doordat de hoofdpersoon wenst een zelfde volmaakte, dolende ridder te zijn als Amadis, teneinde de liefde van Silviana voor zich te winnen.

De verhalen rondom Amadis zijn oorspronkelijk afkomstig uit Spanje. Al rond 1300 circuleren er verhalen met deze held als thema. In Spanje verschijnen er tot 1551 in totaal twaalf boeken. De *Amadis* beleeft echter zijn grootste triomf in Frankrijk. Hier komen Spaanse, Italiaanse en Duitse invloeden samen. Vanuit Frankrijk zou de *Amadis* Duitsland, Engeland en de Nederlanden veroveren. De populariteit van de cyclus in de Nederlanden moge wel blijken uit het aantal uitgaven; dat zijn er in de periode 1546 tot 1625 namelijk 62.

Van Selm concludeert uit een berekening van de boekenprijzen en de daglonen van de bevolking van Amsterdam dat eenieder die over geld beschikte om boeken te kunnen kopen, zich een *Amadis*-boek kon veroorloven. Echter, de aanschaf van de hele reeks van 21 delen kan voor een aantal liefhebbers niet binnen hun financiële mogelijkheden hebben gelegen. In *Don Clarazel* komen wel een groot aantal personages voor die hun *Amadis* van buiten kennen. Deze kennis van de verhalen beperkt zich niet tot een bepaalde bevolkingsgroep, volgens de verteller althans:

Deeze man [...] en de grootste leezer van Amadis van Gaule was, die men in honderd mylen in het rond zou hebben kunnen vinden [...] (DC dl. 1, p.156; over de barbier die als arts voor Clarazel geroepen wordt)

De oordelen over en de opdrachten in de *Amadis*-romans wijzen veelal op een jeugdig publiek. De intelligentsia (Van Selm bespreekt Vives, Coornhert en Van Mander, acht) de romans echter ongeschikt voor een jeugdig publiek, in het bijzonder jonge vrouwen. Ze bedoelen hier wel de zonen en dochters van de gegoede burgerij.

Het kon dan ook natuurlijk niet uitblijven, of het enorme succes van de *Amadis* lokte een reactie uit.

In 1632 schrijft Du Verdier zijn *Chevalier*. Dit boek, waarvan *Don Clarazel* de Nederlandse bewerking van is, veegt dan ook de vloer aan met de hele *Amadis*stof. Eerder (1605-1615) doet Cervantes dat in Spanje met zijn *Don Quichot*.

De functie van de Amadisverhalen in *Don Clarazel* is meervoudig:

Ten eerste zijn de verhalen de aanleiding voor Clarazel om op reis te gaan. Don Clarazel meent in een Amadiswereld terechtgekomen te zijn en gaat, net als Amadis van Gaule, rondzwerven en beleeft ook allerlei avonturen. Het is niet voor niets dat juist een ridderboek als sturing van het verhaal functioneren, ze vormen eveneens de komische spil.

Ten tweede: humoristisch. Menigmaal wordt er een roestig oud voorwerp ergens vandaan gehaald, waarna het aan Don Clarazel wordt geschonken als zijnde een zwaard, helm of harnas van Amadis of een van dees' nazaten.

Het derde punt is gecompliceerder. Zoals aangetoond in de deze subparagraaf, zijn de *Amadis*-verhalen niet positief beoordeeld. Amadis van Gaule is een voorbeeldig ridder, Don Clarazel probeert dit ook te zijn. Je zou je kunnen voorstellen dat een boek over zo'n voorbeeldige ridder een bepaalde voorbeeldige functie heeft. Echter, Clarazel is het enige personage dat zich zo gedraagt. De adel, Gandales en Silviana (in eerste instantie), die allen hun *Amadis* kennen, gedragen zich vanuit deze optiek gezien volslagen onbeschoft. Dit is dus een directe afwijzing (afrekening) met de ridderroman. Dit brengt me op de problemen die door bovenstaande aspecten zichtbaar zijn geworden: hoe moet dit boek geplaatst worden in de literaire context van de Nederlandse zeventiende eeuw?

III. Don Clarazel en de literatuur

Waarin de aspectenschets van hoofdstuk nader zal worden uitgewerkt. Eerst zal ik me met name concentreren op de plaats die de roman van Heinius in kan nemen tussen de literaire genres van de zeventiende eeuw. Via deze tussenstap zal de auteur dezes voorts proberen de bedoeling van de roman te achterhalen.

3.1 Genre

Zoals we gezien hebben in de inleiding karakteriseert Ter Laan de roman van Heinsius als een schelmenroman. Ter herinnering citeer ik hem nogmaals:

Don Clarazel de Gontarnos, de tweede schelmenroman van Nic. Heinsius, 1697, met kopergravures van Caspar Luyken. De tweede titel luidt Den buyten-spoorigen Dolenden Ridder. Het was een bewerking van Le Chevalier Hipochondriaque van Du Verdier; geschreven te Kuilenburg. Navolging van Don Quichote.

De schelmenroman is in de zeventiende eeuw een populair genre. Het is ontstaan in Spanje als de *novella picaresca*, en had daar zijn hoogtepunt tussen 1600 en 1620. In Spanje is dan ook het belangrijkste prototype van dit genre geschreven: de anonieme *La vida de Lazarillo de Tormes*. Het episodische verhaal gaat over de jonge Lazarillo die steeds bij een andere meester in dienst is, die hem allemaal even slecht behandelen. Om zijn meesters te slim af te zijn, verzint Lazarillo allerlei listen. Wanneer de meester van Lazarillo ontdekt dat hij bedrogen is, volgt krijgt Lazarillo vaak een fikse aframmeling.

Voorblad van *Lazarillo de Tormes*

Ook in Nederland was het verhaal over de onfortuinlijke knecht populair. De bekendste Nederlandse bewerking van dit verhaal is Bredero's *Spaanschen Brabander* uit 1617. Het genre van de picareske roman werd dus ook in Nederland beoefend. Een van de opvallendste auteurs die er hier te lande mee actief mee waren, was Nicolaas Heinsius Jr. met zijn *Vermakelijken Avanturier* (1695). Met deze roman droeg hij een zelfverzonnen verhaal bij. In dit licht wordt zijn *Don Clarazel* een latere vingeroefening; Heinsius bewerkt een Franse voorbeeldtekst. Toch zitten hier wat haken en ogen aan, maar om die te benoemen moeten we allereerst de kenmerken van het picareske genre nader bekijken. Waaraan valt een picareske roman nu te herkennen.

In zijn onderzoek naar het genre van de picareske roman destilleert Van Gorp een aantal kenmerken:

- De picaro is een antiheld
- Het verhaal staat in de ik-vorm
- Een liefdesthema is afwezig
- De picaro leeft aan de zelfkant van de maatschappij
- Er is geen sociaal protest
- De verhaalstructuur is episodisch

- De verteltoon is humoristisch

Nu toont het geval van Bredero's *Spaanschen Brabander* al aan dat het in Nederland vaak veeleer gaat om schelmachtige elementen dan om teksten die in hun geheel het picareske genre vertegenwoordigen. Met Heinsius' *Don Clarazel* is het niet anders. Voor onze roman van Heinsius gaan Van Gorps kenmerken lang niet allemaal op. Don Clarazel is geen antiheld. Een antiheld is een personage dat geen overmoed, passionele verblindheid kent en lijden en straf heroïsch aanvaardt. Clarazel kent de passionele verblindheid maar al te goed: zijn liefde voor Silviana veroorzaakt immers zijn waandenkbeelden. Evenmin staat het verhaal in de ik-vorm, want er is een verteller aanwezig. Ook een liefdesthema is aanwezig. Clarazel leeft niet aan de zelfkant van de maatschappij, hij komt erg vaak met de adel in aanraking. Met die adel komt ook het sociale protest. De verteller laat immers met behulp van de liststructuur zien dat de adel niet veel goeds in de zin heeft (zie paragrafen 2.2.2 en 2.2.5). Ook is de roman niet zuiver episodisch; er is een zekere eenheid (paragraaf 2.2.1). De verteltoon is wel humoristisch.

Bovenstaande vergelijking aan de hand van de termen van Van Gorp laat zien dat we hier niet met een pure schelmenroman van doen hebben. Toch zijn er wel degelijk aanwijsbare picareske elementen aan te wijzen. Die liggen echter niet bij het hoofdpersoonage Don Clarazel, maar bij zijn knecht Gandales. Dit is een picaro zoals Van Gorp beschrijft. Gandales is een antiheld die zich met behulp van streken en list in leven probeert te houden. Bovendien heeft Gandales in het verhaal geen liefdesaffaires, leeft hij als knecht van zijn meester meer aan de zelfkant van de maatschappij en legt hij zich neer bij zijn maatschappelijke situatie. Vanuit het oogpunt van Gandales zou *Don Clarazel* een schelmenroman zijn. Echter, het zwaartepunt van het verhaal ligt bij Don Clarazel. We kunnen dus concluderen dat deze roman van Heinsius geen schelmenroman is, maar wel schelmachtige trekken vertoont.

Nu staan we voor een probleem. Ter Laan karakteriseert *Don Clarazel* als een schelmenroman, maar het blijkt geen schelmenroman te zijn. Wat te doen?

Laten we kijken naar de globale inhoud van de roman. Don Clarazel wordt afgewezen door Silviana, wordt gek en beleeft vervolgens allerlei avonturen. We zouden Heinsius' werk daarom kunnen karakteriseren als avonturenroman. Ook het liefdesthema is in het verhaal sterk aanwezig. Daarom zouden we *Don Clarazel* misschien het beste kunnen karakteriseren als heroïsch-galante roman, maar ook nu doet zich weer een probleem voor. De romans over Amadis van Gaule behoren ook tot deze traditie en daar zit nu juist het probleem. De verteller in *Don Clarazel* heeft geen hoge pet op van deze roman. Meerdere malen waarschuwt hij voor het gevaar dat in deze verhalen kan schuilen. Clarazel is hier een heel goed voorbeeld van. Heinsius rekent af met de ridderroman door waarschuwingen, voorbeelden en in de persoon van Clarazel. De scherpe kritiek met humoristische trekken, waarmee de roman doorspekt is, past niet in het plaatje dat het genre van de heroïsch-galante roman ons biedt. De genredefinities doen de roman tekort.

Wederom hebben we nu hetzelfde probleem: de definities van het genre doen de roman van Heinsius tekort. Laten we het daarom op een andere manier proberen.

Don Clarazel is voor het eerst verschenen in 1695. Dit jaartal valt in de periode die Pol in zijn studie naar romanbeschuwing in voorredes de fase van de negatie noemt.

Kenmerkend voor deze fase in de ontwikkeling van de roman, is het aantal voorredes dat de lezer probeert te overtuigen van de waarheid van het verhaal. Een van de tactieken die schrijvers hierbij gebruiken is die van gevonden documentatie. Zo ook Heinsius: in het voorwoord schrijft hij (bij monde van de verteller) dat de *Chevalier* van Du Verdier een vermakelijk boek is, maar dat het ook veel onwaarheden bevat. Gelukkig heeft hij het manuscript van Polignac, dat zelfs een ooggetuigenverslag is, zodat het wel waar moet zijn. Dit manuscript is dan ook zijn vertrekpunt. Pol geeft voor deze trend van de waarheidsverzekering een drietal oorzaken: de roman heeft nog geen poëtische regels zoals bijvoorbeeld de tragedie, onder invloed van Franse literatuuropvattingen heerst er een terughoudendheid ten opzichte van de verbeelding en men wilde de nieuwe romans niet identificeren met de traditie van Amadisromans en volksboeken. Onder invloed van deze drie oorzaken kreeg de roman een zeer hybride karakter. En dit hybride karakter zien we duidelijk terug in Heinsius' *Don Clarazel*. In de roman zijn zeker drie belangrijke elementen aan te wijzen die het onmogelijk maken om de roman bij een genre onder te brengen: dit zijn de avonturen, de liefdesgeschiedenis en het picareske. Bovendien bewijzen het voorwoord, de scherpe kritiek op de Amadisromans en de waarheidsverzekering door middel van het manuscript van Polignac dat de roman een zeer plausibele vertegenwoordiger is van de periode die Pol afbakent.

Het is nu duidelijk geworden dat *Don Clarazel* niet onder te brengen is binnen een genre. Dat is niet vreemd, want de tijd van verschijnen van deze roman stelde geen eisen aan de inhoud van de roman. Toch heeft er iets bepaald welke elementen er dan in Heinsius' werk terecht zijn gekomen. Het antwoord hierop moet zijn: de zeventiende-eeuwse markt. Dat wat gelezen werd, werd gepubliceerd.

De schelmenroman was in Nederland een groot succes. Met name Heinsius' eigen *Vermakelyken Avonturier* werd gretig gelezen, getuige de drukgeschiedenis. Ook avonturenromans en liefdesverhalen waren enorm populair, maar deze waren het stadium van de Amadisromans ontgroeid. In dit opzicht is het zelfs niet vreemd dat Heinsius' werk een bewerking is van Cervantes' *Don Quijote*. De Nederlandse vertaling van het Spaanse werk is tot 1732, 7 maal in herdruk genomen (zie paragraaf 1.4).

Bij dit type literatuur gaat het dus niet zozeer om de poëtische regels van een genre, maar om de markt. Dat wat gelezen wordt, dat wat gekocht wordt, vindt zijn neerslag in het werk. Er heerst een vrijheid in compositie.

Nu is de volgende vraag echter, wanneer er een vrijheid in compositie bestaat, in hoeverre wordt er dan stelling genomen? En wanneer de roman ergens tegen ageert, waartegen is dat dan? Kortom, kan de bedoeling van deze tekst achterhaald worden?

3.2 Don Clarazel en het gevecht met Amadis

In de vorige paragraaf is duidelijk geworden dat de roman in de zeventiende eeuw geen duidelijke poëtische regels heeft. Dat wil echter niet zeggen dat de roman geen onderliggende gedachtegang heeft.

Nogmaals haal ik hier Korsten aan: de periode van de Renaissance kan men relateren aan het begrip intertekstualiteit. Dit houdt in dat een tekst altijd verkeert in een netwerk van teksten. Een individuele tekst is opgebouwd uit elementen van andere

teksten, hetgeen impliceert dat iedere tekst verwijst naar een (grote) hoeveelheid andere teksten. Dit samen leidt ertoe dat iedere tekst betekenis krijgt door relaties met andere teksten.

In dit kader kan men ook Heinsius' *Clarazel* bezien. Deze tekst reageert op ridderepen uit de middeleeuwen. Deze ridderepen worden door de auteur niet langer beschouwd als navolgingswaardig voorbeeld, maar als model waarop ze mogen variëren. De combinatie van navolgen en reageren krijgt de vorm van parodie. De parodie is het genre bij uitstek waarin navolging van een vorm dient om daar een geheel eigen, meer spottende, lading aan te geven. De auteurs willen de teksten van aard doen veranderen: de serieuze tekst moet komische tekst worden. Renaissance auteurs zetten een eigen stem in tegen eerdere stemmen. Ze zijn in dialoog met hun voorgangers.

De hoofdpersoon in *Don Clarazel* is gek geworden door intertekstualiteit. *Don Clarazel* is door zijn liefdesverdriet vatbaar voor slechte invloeden, waardoor hij de inhoud van de boeken die hij leest veel te serieus neemt. Hij ziet fictie als realiteit en begint te leven in de werkelijkheid van de door hem gelezen teksten.

Hieruit spreekt een felle kritiek tegen de Amadisverhalen. De lezer ziet de gekke gewaande ridder Clarazel, die in een omgeving leeft die de riddertraditie al lang voorbij is. Bovendien geeft de gekte van Clarazel een waarschuwing af aan de lezer: laat je niet te veel meeslepen door boeken met te veel verbeeldingskracht, want dan kan het slecht met je aflopen.

Bovenstaande wijze les is niet de enige raad die de verteller door middel van het boek aan de lezer wil meegeven. In de volgende paragraaf probeer ik de wijze lessen uit de roman te destilleren en te formuleren in kant en klare adviezen.

3.2 *Don Clarazel* als raadgever.

Don Clarazel eindigt positief, maar hij heeft dat in feite niet zelf gestuurd, omdat hij het proces niet op een dieper niveau beredeneert. Hij heeft geen momenten van zelfreflectie. De lezer echter zal naar mijn mening de gekte van Clarazel wel op een dieper niveau bekijken.

In voorgaande paragraaf is gebleken dat de kritiek op de Amadisroman in *Don Clarazel* niet op zichzelf staat. De auteur probeert op de eerste plaats de lezer direct te waarschuwen voor de slechte invloed van de Amadisliteratuur en boeken over alchemie (zie paragraaf 2.6) en daarnaast is Clarazel een prachtig voorbeeld van hoe het met je kan vergaan wanneer je te veel met je neus in de verkeerde boeken zit, die van een te grote fantasie getuigen. De wijze les die lezer hieruit op kan maken is: kijk uit met wat je leest.

In dit licht kunnen we ook Van Stipriaan aanhalen. Deze ziet in Nederlandse kluchten de moraal op drie verschillende manieren naar voren komen; directe instructie omtrent goed en kwaad via exemplarische voorbeelden, hekeling van actuele misstanden en verborgen instructie omtrent goed en kwaad in personages of intrige. In Heinsius' roman lijken deze drie manieren van morele instructie alledrie tegelijkertijd aanwezig te zijn. De wijze les over de boeken wordt gepresenteerd door de voorbeelden van de kennissen van de verteller, wat te karakteriseren valt als exemplarische voorbeelden of misschien zelfs het hekelen van actuele misstanden. Bovendien blijkt uit het doen en

laten van Clarazel de invloed van de slechte boeken wat een verborgen instructie over de moraal in zich draagt.

De waarschuwing over dubieuze boeken is, zoals gezegd, niet de enige wijze les die deze roman bevat. Ook Clarazels buitensporige liefde voor Silviana wordt gepresenteerd als afkeurenswaardig. Deze liefde is er immers de oorzaak van dat Clarazel zich ridder gaat wanen. Clarazel is te hartstochtelijk betrokken bij zijn beminde (zie ook paragraaf 2.5). De lezer leest over een edelman die niet in staat is zijn hartstocht te temperen, waardoor deze in allerlei bizarre situaties verzeild raakt. De wijze les die de lezer hieruit kan opmaken is: temper je hartstocht. Deze les is niet letterlijk in de tekst aanwijsbaar, dus we hebben hier te maken met verborgen instructie door de intrige.

Door middel van de liststructuur presenteert de verteller nog een advies. Clarazel vertrouwt de personen die voor hem de listen uitzetten. Dat deze echter niet alleen goede bedoelingen hebben, weet de lezer dan al lang, door middel van de beschrijving van de voorbereiding van de list (zie paragraaf 2.2.2). Ook dit valt in de termen van Van Stipriaan te karakteriseren: dit is ook een voorbeeld van instructie doormiddel van de intrige of personages. De les die een lezer hieruit zou kunnen opmaken is dat hij of zij niet iedereen kan vertrouwen.

De enige directe hekeling van een actuele misstand is die over het rooms-katholieke geloof. De verteller presenteert een aantal katholieken als boeren die schietgebedjes doen en als schransende monniken (zie paragraaf 2.3.1). Hij ageert hier tegen excessen van het geloof en probeert dit door het tonen van dubieuze katholieken aan de lezer kenbaar te maken.

Heinsius' *Don Clarazel* bevat dus meerdere wijze lessen: kijk uit met wat je leest, temper je hartstocht, vertrouw niet zomaar iedereen en vermijd de domme onwetendheid en luxueuze vraatzucht, de excessen van het rooms-katholicisme. De lezer kan hieruit zelf kiezen welk van de adviezen hij of zij ter harte neemt. Op het gebied van de rooms-katholieke kerk, liefde, boeken en slechte invloeden wordt de lezer een aantal wijze lessen voorgehouden, die hij of zij zelf moet kiezen. Bovendien worden deze lessen niet expliciet aangeboden. De lezer wordt gedwongen hier zelf over na te denken en dat is dan mijns inziens de belangrijkste les van het boek: lezer denk zelf na!

Wanneer we nu tenslotte nog eenmaal terugkijken naar het voorwoord dan zien we dat de verteller daar de lezer vooral aanradt zich te vermaken en bovendien ook de richtingwijzer geeft dat zijn *Don Clarazel* een beter boek is dan *Le Chevalier Hypochondriaque* van Du Verdier. Wát echter die verbetering behelst moet de lezer zelf concluderen. Heinsius dwingt de lezer tot nadenken. De paradox is dat *Don Clarazel* niet weet hoe hij als raadgever functioneert. Wat mij betreft een perfecte illustratie van het Horatiaanse *utile dulci*.

IV Tot besluit

Op voorgaande bladzijden heb ik getracht de bedoeling die Nicolaas Heinsius met zijn *Don Clarazel* heeft gehad, te achterhalen. Hiertoe heb ik in het tweede hoofdstuk de vijf meest in het oog springende aspecten van de roman aan een analyse onderworpen. In het derde hoofdstuk heb ik de problemen die door de analyse van hoofdstuk twee zichtbaar zijn geworden nader bekeken. Het is gebleken dat zich onder het directe oppervlakte van het verhaal allerlei adviezen bevinden. De lezer wordt door Heinsius gedwongen zelf na te denken, ten einde de adviezen te kunnen destilleren. En dat is tegelijkertijd de belangrijkste les die Heinsius de lezer stelt: denk zelf na!

Toch werpt dit resultaat nieuwe vragen op. Gebleken is dat de wensen van de lezer en de literaire mode van de zeventiende eeuw, invloed uitoefenen op de inhoud van de roman. De vraag die dan rijst is dus of dit bij meerdere romans het geval is en of er een algemeen

beeld te schetsen is van deze wisselwerking tussen vraag en aanbod op de zeventiende-eeuwse literaire (roman)markt.

In de inleiding van de scriptie komt de Cervantes met zijn *Don Quijote* al even aan bod. Getuige de vele herdrukken van het vertaalde werk in de zeventiende eeuw, genoot het werk een grote populariteit in de Nederlanden. Het kan niet anders of dit heeft zijn sporen nagelaten in de contemporaine literatuur. Men denke bijvoorbeeld aan Langendijks *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho* (geschreven 1700). Een onderzoek naar de invloed van Cervantes' magnum opus op de zeventiende-eeuwse literatuur zou dan ook zeker vruchten afwerpen. Bovendien stelt Ter Laan al dat *Don Clarazel* een bewerking is van *Don Quijote*. Een nauwgezette vergelijking tussen beide werken lijkt dan ook voor de hand te liggen.

Het tweede werk dat direct van invloed is op Heinsius' werk is *Le chevalier hypocondraïque*. Al in het voorwoord creëert Heinsius bij monde van de verteller een spanningsveld tussen Du Verdiers werk en zijn eigen *Don Clarazel*. Naar eigen zegge heeft hij bij het vertalen van de *Chevalier* het Franse werk vernederlandst. Wat de term "vernederlandsen" bij Heinsius impliceert zou het onderwerp kunnen zijn van een volgend onderzoek. Een vergelijking tussen het Franse en het Nederlandse werk zou hier meer inzicht in kunnen verschaffen.

Het is gebleken dat Heinsius' *Don Clarazel de Gontarnos* een roman is die een zeventiende-eeuwse lezer veel te bieden heeft. De roman heeft raakvlakken met verscheidene genres die menig zeventiende-eeuwse lezer zullen hebben aangesproken. Mooie bijkomstigheid is dat de schrijver de lezer een goed advies meegeeft en dwingt na te denken.

Toch is *Don Clarazel* een exemplarisch voorbeeld van de eerste orde; de lezer ziet dat het de man slecht vergaat wanneer hij in de ban is geraakt van de ridderboeken. Daarom is *Don Clarazel* een paradoxale figuur. Aan de ene kant is hij het toonbeeld van hoe het juist niet moet en aan de andere kant is hij degene die de lezer laat lachen. Hij blijkt de personificatie van het Horatiaanse *utile dulci*.

Gebruikte literatuur

Altena, P., 'Lotgevallen van Don Quichot in Nederland'. In: *Bzzletin* 245 (jaargang).

Arents, P., *Cervantes in het Nederlands, Bibliografie*. Gent 1962.

Beverwijck, J. van (ed. en samenstelling Gemert, L. van), *De schat der gezondheid*. Amsterdam 1992.

Buisman, M., *Populaire prozaschrijvers van 1600 tot 1815*.

Cascardi, A.J. (ed.), *The Cambridge companion to Cervantes*.

Cervantes (Pol, B. van de, vert.), *De vernuftige edelman Don Quichot van La Mancha*. Amsterdam 2005.

Van Gorp, H., van, *Inleiding tot de picareske vertelkunst, of de wederwaardigheden van een anti-genre*. Groningen 1978.

Van Gorp, H., *Lexicon voor literaire termen*. Groningen 1998.

Kerkhof, M., 'Cervantes in de Nederlanden'. In: *Medelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*. Jaarg, 18 (1995) nr. 1 (themanummer *Don Quijote*).
<http://home.versatel.nl/neasden/jcw-qui2.htm>

Konst, J.W.H., *Woedende wraakgierigheid en vruchteloze weeklachten; De hartstochten in de Nederlandse tragedie van de zeventiende eeuw*. Utrecht 1993.

Korsten, F.W., *Lessen in literatuur*. Uitgeverij Van Tilt, Nijmegen 2003.

Ter Laan, K., *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid*. Den Haag 1952.
http://www.dbnl.org/tekst/laan005lett01/laan005lett01_1791.htm.

Kuijjer, G., *Lazarillo van Tormes: een schelmenroman*. Nawoord door B. van der Pol, Amsterdam 2000.

Meder, T., *Sprookjes in Nederland; een beknopt overzicht van bronnen*. Publicatie van het Meertens instituut, Amsterdam.
<http://www.meertens.nl/medewerkers/theo.meder/sn/SprookNed.html>.

Nicolaas Heinsius jr., *Don Clarazel de Gontarnos, ofte den buiten-spoorigen dolenden ridder. Belhelzende desselfs standvastige liefde voor de schoone Silviana. Syne dappere daden, wonderlycke avonturen en gevaarlycke gevechten tegens wreede reusen, verschrikkelijke monsters, bedriegelycke Tovenars en boos-aardige ridders: beneffens de doortrapte fielteryen van Gandales, sijn Schild-knecht*. Amsterdam 1697.

Pol, L.R., *Romanbeschouwing in Voorredes 1600-1755*. Utrecht 1987.

Schmidt, P.P., *Zeventiende-eeuwse kluchtboeken uit de Nederlanden*. Utrecht 1996.

Selm, B. van, *De Amadis van Gaule-romans; Productie, verspreiding en receptie van een bestseller inde vroegmoderne tijd in de Nederlanden*. Leiden 2001.

Serroy, J., *Roman et réalité. Les histoires comiques au XVIIe siècle*. Librairie Minard 1981.

Stipriaan, R. van, *Leugens en vermaak; Boccaccio's novellen in de kluchtliteratuur van de Nederlandse Renaissance*. Amsterdam 1996.

Winkel, J. te, 'LVI. Schelmenromans, hekelromans en hoofsche-galante romans.' In: *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Deel 4: Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden (2)* (1924).